

Essayets iagttagelse

- et forsøg på synliggørelse af
essayets potentialer

"Menneskeheden er meget begærlig efter alt hvad der fanger øret; bl.a. fortælling af gode historier"

- Lucret

6. semester: Bacheloropgave

14. maj 2002

Vejleder: Jan Graulund

Essayets iagttagelse

**- et forsøg på synliggørelse af
essayets potentialer**

Danmarks Biblioteksskole, Aalborgafdelingen, 14. maj 2002.

Jesper Abild Jensen

Abstract

Denne bacheloropgave omhandler tematiseringen af dokumenttypen og genren essay. Den er et forsøg på at tematisere essayet i BDI-faglig kontekst, og gør brug af Niklas Luhmanns iagttagelsesteori, suppleret af Lars Qvortrups læringsmodel. Emnebegrebets erkendelsesmæssige potentialer, som de er formuleret hos Birger Hjørland, gennemgås ligeledes i denne forbindelse og udbygges med ovennævnte teori og metode. Sluttelig konkluderes det, at essayet ikke er tilstrækkelig belyst indenfor BDI-området, samt at nærværende opgave gør det muligt at overføre nævnte læringsmodel som en iagttagelsesmulighed med henblik på at synliggøre potentialerne for en fremtidig formidling af essayet.

Indholdsfortegnelse

1. Problemformulering.....	6
2. Metode	7
3. Indledning - legitimering af projektet	9
3.1 Klassifikation	9
4. Definition og afgrænsning af genren	10
4.1 At definere essayet	10
4.1.1 ETYMOLOGISKE AFLEDNINGER HOS MONTAIGNE.....	11
4.1.2 EGENTLIGE DEFINITIONER	12
4.1.3 THORKILD BORUP JENSENS DEFINITION AF GENREN	12
4.1.4 BDI-DEFINITORISKE PRÆCISERINGER	13
4.2 Lemfældig omgang med genren.....	14
4.3 Genrens afgræsning i forhold til beslægtede genrer..	15
5. To hovedspor i essayets historie	15
5.1 Spor et.....	15
5.2 Spor to.....	16
6. Genrens dybere placering i det BDI-faglige univers.....	18
6.1 Essayets tilknytning til fiktion og nonfiktion	18
6.1.1 ESSAYETS FORHOLD TIL FIKTION	20
6.1.2 ESSAYETS FORHOLD TIL NONFIKTION.....	20
6.2 Essayet og kulturlitteratur	21
6.2.1 KULTURDEBATTEN OG ESSAYET.....	21
6.3 Essayet som dokumenttype - ét element i kulturlitteraturen	23
6.4 Essayet som fagmedie.....	25
6.4.1 TAKSONOMI FOR FAGTEKSTER	26
6.5 Essayet mellem den faglitterære underholdningslitteratur og populærvidenskab.....	27
7. Essayets erkendelsespotentialer	29
7.1 Emnebegrebet og domæneanalyser	29

8. Essayets iagttagelsespotentialer - en metalitterær (ud)fordring	31
8.1 Det essayistiske i "modsatning" til det systemiske...	31
8.2 Iagttagelsen af essayet og BDI-domænet.....	32
8.2.1 ESSAYETS EGENIAGTTAGELSE	35
8.2.2 ESSAYET SOM METAKOMMUNIKATION - ET EKSEMPEL	36
8.3 Essayet som vidensformidlings- og læringspotentiale	37
8.3.1 EKSEMPEL KUNST	37
8.3.1.1 Læring ved 1. ordens iagttagelse	39
8.3.1.2 Læring ved 2. ordens iagttagelse	39
8.3.1.3 Læring ved 3. ordens iagttagelse	39
8.3.1.4 Læring ved 4. ordens iagttagelse	40
9. En åbnende konklusion.....	41
10. Litteratur	44

BILAG 1-5

1. Problemformulering

Nedenstående bacheloropgave vil forsøge at fortage en tilbundsående undersøgelse og tematisering af essayets *potentialer* som genre og dokumenttype i BDI-verdenen. Opgaven tegner sig som en lærings- og erkendelsesproces, der udfolder sig gradvist gennem forløbet. Processen munder ud i et forslag til revision af den iagttagelse af og organisering i BDI-faglige metoder, som essayets nuværende status er underlagt. Opgaven tager form af niveautilgange, som jeg skriver mig igennem; de afspejler min erkendelsesproces undervejs. Denne er tematiserende anskuet som en iagttagelsesproces.

Mit teoretiske og metodiske afsæt består af samfundsteoretikerne Niklas Luhmanns iagttagelsesteori og Lars Qvortrups metode for læring i det hyperkomplekse og lærende samfund. Min talen om ”potentialer” tager afsæt i en udlægning af Birger Hjørlands emnebegreb.

Min primære optik er folkebibliotekerne, men opgaven opruller problemstillinger og potentialer i essayet, der sagtens kan tænkes ind i en større sammenhæng. Det understreges i kraft af min gennemgang af henholdsvis Anders Øroms og Birger Hjørlands teoridannelser. Det er intentionen at være selvreferentiel i processen, således at jeg baglæns kommer til erkendelsen af essayets videre potentialer på baggrund af min tematisering af iagttagelsesblikke, der gennemløbes i opgaven. Mit produkt og min tilgang er i den forstand et ”system”.

En rød tråd går ud på at vise, at essayet må anskues relationelt og funktionelt, og i mindre grad substantielt. Dvs. ved at bevæge sig fra at spørge ”hvad er et essay?” - til ”hvad kan et essay, og hvad gør et godt essay muligt?”. Hermed tilstræbes det at spørge til to centrale aspekter, der skal anskues som opgavens kernepunkter:

1. Hvilke potentialer og relationer knytter essayet an til for en BDI-faglig praksis?
2. Hvilke midler kan og bør tages i brug for at udvide og synliggøre disse potentialer?

2. Metode

Jeg demonstrerer, at jeg har arbejdet med Lars Qvortrups læringsmodel, og at mit iagttagelsesblik er forankret i BDI-sektoren. Modellen for læringsformernes skematik ser sådan ud:

Læringsformer	Psykologiske betegnelser	Tilsvarende vidensformer	Stimuleringsformer	Resultatformer
1. ordens læring	Kumulation	1. ordens viden	Direkte stimulering	Kvalifikationer
2. ordens læring	Assimilation	2. ordens viden	Appropriation	Kompetence
3. ordens læring	Akkomodation	3. ordens viden	Produktion	Kreativitet
Læringsomverden	Paradigmeskift	4. ordens viden	Social evolution	Kultur

Denne model anskuer Qvortrup fra forskellige vinkler. Ovenstående skematisk svarer til selve opgavens læringsproces og tematisering. I opgaven kommenteres modellen fra en anden synsvinkel, hvor det er den viden, man får ud af læringsmodellen, jeg ønsker at vise. Heraf nedenstående fem kategorier, modsvarende de ovenstående fem :

Vidensformer	Stimuleringsformer	Resultatformer	Færdighedsformer	Outputeffekter
--------------	--------------------	----------------	------------------	----------------

Qvortrups model består som vist af læringsniveauer. Ved læringsniveauer forstås en forskydning i form af differentieret læring, der er tiltagende fra niveau 1 til niveau 4. Niveauerne stiger i kompleksitet og samfundsbetydning.

Min gennemgang har således karakter af at være en selvrefleksiv iagttagelsesproces, der primært iagttager følgende 3 niveauer:

På 1. ordens iagttagelses niveau ses på ordningsprincipper og genfindingsmetoder i form af klassifikation og indeksering i databaser m.m. Her tilkendes den frustration, der til dels er anstødssten for den videre motivation og legitimering af denne opgave.

På 2. ordens iagttagelses niveau ses på iagttagelse af genren, dens historie, typologisering, relation til fiktion og nonfiktion, kulturlitteratur, dokumenttypologi, fagmedier, faglitterær underholdningslitteratur. Der er tale om interne BDI-betragtninger.

På 3. ordens iagttagelses niveau ses på det kreative essay ”udenfor” bibliotekssystemet. Eksterne iagttagelses- og læringspotentialer som grundlag for en fremtidig formidling af de i opgaven tematiserede potentialer. Disse potentialer henter inspiration i Hjørlands emneteori, der udvides i forhold til den teoretiske og metodiske model hos Luhmann og Qvortrup, som så bestræber sig på at udvikle en decideret operationalisering af essayets potentialer.

En passant nævnes det 4.ordens iagttagelses niveau, der kan etablere mulige formidlingsstrategier, som ligeledes er brugernes iagttagelsesmulighed for selviagttagelse og løsning af *potentielle* informationsbehov. Denne del er så omfattende, at den kræver en selvstændig opgave, hvilket medfører, at belysningen her er rent tematisk og perifert anlagt. Her er BDI-iagttagelsen gjort lærende og korrigeret i forhold til niveau 1.

Selve niveauerne vil ikke blive kaldt iagttagelsesniveauer, men vil have andre overskrifter. Dog vil de blive kommenteret systematisk som sådanne i gennemgangen af den teoretiske model hos mine hjemmelsmænd Luhmann og Qvortrup.

Jeg forholder mig primært til dansk litteratur, når det gælder definition og præsentation af essayets potentialer. Hvad angår anvendt litteratur, forsøger jeg at holde mig på afstand af tilfældige kommentarer i enkelte essays og tidsskrifter, med mindre de rummer væsentlige pointer, idet jeg holder mig til udførlige selvstændige fremstillinger af essayet.

Litteraturen er anskaffet ved søgninger i Bibliotek.dk, NJL's database Nobis, Aalborg Universitetsbiblioteks database Auboline, Artikelbasen, Mona Madsens *Dokumentsøgning...*, samt ud fra en intensiv browsing under de i klassifikationssystemerne relevante opstillede signaturer. Endvidere er litteraturlister og henvisninger fra den litteratur, der undervejs er blevet konsulteret, blevet anvendt til at forøge overblikket over den eksisterende teori. Der er gjort brug af modeller og bilag til illustration af pointer undervejs.

I litteraturlisten er det med stjerne markeret, hvilke referencer, der rummer forslag til supplerende læsning angående essayet. Endvidere figurerer de i bilag 1 anførte litteraturhenvisninger til generelle opslagsværker ikke på litteraturlisten, grundet værkernes generelle karakter. Af samme grund er disse henvisninger udarbejdet anderledes.

3. Indledning - legitimering af projektet

Det er ikke begejstring, man fyldes med, hvis man er en passioneret læser af genren og dokumenttypen "essays", når man går rundt ved bibliotekernes hylder i jagten på det kvalitativt gode essay. Man konstaterer en mangelfuld organisering og dermed formidling af genren, som er forårsaget af essayets karakter. Essayet er et hyperkomplekst medie, der er så vidt forgrenet, at man bliver meget forvirret, hvis man vil prøve at overskue genrens samlede placering i BDI-systemerne. Den nuværende formidling af essayet - typologisering og klassifikation m.m. - afslører, at der ikke rigtig er taget hånd om dokumenttypen, hvilket har resulteret i lemfældighed og mangelfulde vurderinger om essayets status. Klassifikationen tegner et tydeligt billede.

3.1 Klassifikation

Hvis vi iagttager biblioteks billedet, bliver vi frustrerede over den forvirring, hvormed man tilkendegiver essayets eksistens.

I systematikken til DK5 erfarer vi under hovedgrupperne 00-07, omhandlende værker af almindeligt og blandet indhold, at det er gruppe 04 "Samlinger. Værker af blandet indhold", der har særlig relevans i denne sammenhæng: "*I 04 sættes almindelige samlinger: Samlinger, som ikke kan placeres inden for en af systemets hovedgrupper...*". Og længere henne i beskrivelsen: "*Samlinger, som kan henføres til en enkelt genre, sættes i 04.1*". Under 04.1 "Samlinger fra enkelte genrer" hedder det: "*Her sættes samlinger og udvalg af aforismer, artikler, citater, deviser, essays, foredrag, løsener, taler eller andre ikke-skønlitterære genrer*". Nedenfor hedder det: "*Dog sættes samlinger om et afgrænset emne, fx kunst eller litteratur, under emnet*". For at gøre forvirringen total kan essayet også placeres under 81.09 "Enkelte digtarters litteraturhistorie i alm.", hvor der står følgende: "*Her sættes også de litterære genres historie, fx kriminalromanens eller den pornografiske litteraturs historie og de i 04.1 nævnte genrer, fx essayistikkens historie*".¹

Kort sagt må man konstatere, at essayet *gemmes væk* ved at blive opfattet som noget uhåndgribeligt, der ikke rigtig kan tvinges ind i nogen hovedgruppe. Det kommer i en "diverse kategori" for sig. Et enkelt eksempel kan illustrere situationen:

*"Decimalklassedelingen på bibliotekerne kan forekomme noget tøvende. Per Langes essaysamling Samtale med et æsel findes således blandt rejsebøgerne fra og om Grækenland i gruppe 47.7, og ikke blandt essay-udgivelser under 04.6"*².

¹ Oplysningerne er fra *DK5 decimalklassedeling* : Systematik. (1997).

² Borup Jensen, Thorkild. (1999a).

Citatet nævner endnu flere klassifikationsmuligheder, men markerer først og fremmest, hvor vigtigt det er at *forankre* essayet, for at kunne organisere det i bibliotekssammenhæng, så essayets potentialer kommer til sin ret, og en formidling af genren kan træde i kraft. Dette vil derfor være opgavens videre pejling, legitimationsgrundlag og udfordring. Årsagen til denne opgaves mellemværende er en skuffelse over at iagttage, at en særdeles væsentlig litteraturtype ligger under for sin facetterede egenart. Et særpræg, der må frem i lyset, hvis essayet skal kunne begå sig i strømmen af informationsbærende materialer. Det handler om at tilvejebringe den bedst mulige model for at kunne vurdere et essays karakter og potentiale, med videre henblik på den rette formidling af essayet. Det betyder i praksis, at f.eks. klassifikation og indeksering skal foretages med en vis varsomhed, da emnebegrebet, når det kommer til stykket, ikke er så uskyldigt som en deskriptiv analyse af indholdsfortegnelsen til et essay ofte foranlediger til at tro. De emner, essayet diskuterer, er multidimensionale og for at kunne iagttage dem, må alternative strategier komme på tale. Her er det imidlertid ikke selve formidlingen, der er til behandling, men *tematiseringen* af essayet med henblik på formidlingsstrategier. Dette er opgavens motiv, men for at kunne det, må man først og fremmest se på, *hvad* et essay er.

4. Definition og afgrænsning af genren

Deciderede definatoriske bestræbelser i ordbøger og leksika m.m. (bilag 1) afslører et tydeligt problem: ”Der er ikke klarhed over essayets væsen og karakter!”

”Begrebet essay er særdeles rummeligt, hvilket dog ikke fritager os fra at tilstræbe en operationel genreforståelse.”³

Citatet formulerer et tematisk udgangspunkt – hvordan forholder man sig til den dobbelthed, at essayet er åbent/rummeligt og samtidig skal indgå i en operationel BDI-praksis? En svær, men ansvarsfuld (ud)fordring. Ansvarlig omgang med essayet er et nødvendigt ærinde, der ikke kan se bort fra en definition af essayet.

4.1 At definere essayet

At forpligte sig på definitioner vedrørende essayet er langt fra et simpelt foretagende. Når man definerer essayet, bør man være klar over, at en definition i hvert fald kan betyde fem ting⁴. Den tyske klassifikationsforsker Gerhard Engelién opregner i sin afhandling fem muligheder for definition og skriver samtidig:

³ Borup Jensen, Thorkild. (1999a).

⁴ I *Politikens bog om moderne videnskabsteori* er begrebet f.eks. yderst differentieret, der optræder over 8 definitionstyper.

”Definitionen kan opfattes som en form for klassifikation, fordi den indeholder en afgrænsning eller et udsagn om tilhørsforhold”⁵.

Det er først og fremmest i betydningen *realdefinition*, ordet her bliver anvendt. Realdefinitionen bevirker en forståelse af beskaffenheden ved at nævne vigtige kendetegn ved et ords indhold af betydning. Men andre aspekter, af de i note 5 anførte definitionsarter, er selvfølgelig også relevante i denne forbindelse, selvom det ikke er stedet for en egentlig filosofisk gennemgang heraf. Derimod er det centralt at opholde sig et øjeblik ved etymologien.

4.1.1 ETYMOLOGISKE AFLEDNINGER HOS MONTAIGNE

Et ords etymologi bestemmer som bekendt ikke dets betydning (det gør måden, man bruger det på⁶), men er vigtig for at forstå, hvor kaotisk essayets status er. Essay - eller *essai* - har en meget rummelig etymologi hos ophavsmanden:

”I sin store Montaigne-monografi, s. 124, gør Andreas Blinkenberg opmærksom på, at ”ordet *essai* kommer af lat. *exagium*, i opr. betydning vejning, afvejning, i overført betydning nøje undersøgelse eller prøven”. ”⁷.

På side 54 i *At tænke uden styrthjelm og knæbeskyttere* opremser Thorkild Borup Jensen et vidtspændende betydningsregister⁸:

”*stillen på prøve*”

”*foreløbig prøve*”

”*smagsprøve*”

”*erfaring*”

”*forsøg*”

”*øvelse*”

og han tilføjer:

”*Ved at anvende titelordet mangetydigt, i ubestemt flertalsform, skaber Montaigne sig et frirum, hvor han boltrer sig.*”⁹.

⁵ Engelen, Gerhard. (1976), s. 19. De fem definitionsarter er henholdsvis: realdefinition, nominaldefinition, eksplicit definition, kontekstuel definition, logisk (ostensiv) definition og definition som betydningsforklaring.

⁶ Hvad angår denne påstand støtter jeg mig til: Schanz, Hans Jørgen. (1992).

⁷ Borup Jensen, Thorkild. (1999b), s. 120.

⁸ Se endvidere Greene-Gantzberg, V.; Mitchell, P. M.. (1997). for en videre uddybning af etymologien hos Montaigne.

⁹ Borup Jensen, Thorkild. (1999b), s. 54.

Her er allerede et vigtigt potentiale lokaliseret. Det mangetydige bevirker, at essayet kan bevæge sig frit og sikrer, at det ikke forpligtes på nogen form for entydighed. Et godt demokratisk fundament, med andre ord.

4.1.2 EGENTLIGE DEFINITIONER

Den lille etymologiske udredning afslører et væsentligt problem i forhold til det definatoriske. Man er tit på gyngende grund, hvilket delvist resulterer i adskillige tendenser til en decideret neddrogning af enhver definatorisk art. En lidet påskønnet iagttagelse er det eksempelvis at erfare, at en lærebog for gymnasieelever ikke så meget som nævner essayet i sin typologisering af hovedgenrer i skematisk form¹⁰. I *Genrebogen* præsenteres man i det mindste for en udførlig fremstilling af genrekarakteristika, og det indrømmes, at genren er ”ret vagt defineret”¹¹, hvilket dog ikke får bogens forfatter til at vove pelsen selv. Lars Peter Rømhild viger ligeledes udenom i *Slags*, trods mange fyldige traditionshistoriske præciseringer og karakteriseringer. Bedre bliver det ikke, jo tættere vi kommer på de mest aktuelle favntag med genren. I *Den fjerde genre: essayet i Danmark*, gør forfatterparret Vivian Greene-Gantzberg og P. M. Mitchell alle mulige bestræbelser for ikke selv at komme til at definere genren.¹² Det er som om, der lægges op til de væsentlige markeringer, men de fem ”identificeringer” bliver ikke nuanceret, uddybet, endsige udfoldet.

Per Dahl, der også er ekspert på området, elaborerer videre i dette tankespor. Han påpeger, ud fra hensigten at lokalisere genrens ”konstanter”, det ”intelligent subjektive”¹³. Han refererer til en germansk definition. Ved opslag på ”Essay” i Gero von Wilperts *Sachwörterbuch der Literatur* iagttager Dahl fire fundamentale punkter¹⁴. Han tilføjer yderligere tre træk til essayets fysiognomi¹⁵.

4.1.3 THORKILD BORUP JENSENS DEFINITION AF GENREN

Hos Thorkild Borup Jensen finder man måske den mest gennemarbejdede definition af genren. Funktionel for den fremtidige operationelle indsats på at formidle essayet i en BDI- kontekst. Byggende på Montaignes refleksioner, leverer han en definition, som måske kan siges at være dækkende og adækvat.

” - en afrundet, ikke-fiktiv kunstprosatext af et så begrænset omfang, at den uden besvær kan tilegnes i et stræk. Fremstillingen er åbenlyst personlig og kunstnerisk bevidst; forfatteren er

¹⁰ Holm, Birger Reker. (1999).

¹¹ Brandt-Pedersen, Finn. (1995), s. 54.

¹² Greene-Gantzberg, V.; Mitchell, P. M.. (1997), s. 102. Her identificeres 5 forhold ved essayet.

¹³ Dahl, Per. (1998).

¹⁴ Subjektivt, usystematisk, provisorisk og suveræn håndtering af stoffet.

¹⁵ Essayets rum (uformelt sted for fri samtale), essayets jeg, som er det fikspunkt eller centrum, der fremkalder udgangspunktet for bevægelsen i essayet, og essayets emne, objektet, der ikke kan skilles fra dets subjekt, der kommer af den dobbelthed, Montaigne selv markerer ved essayet. Nemlig, at det er en prøvelse i betydningen en undersøgelse af *noget*, og i betydningen at prøve *sig selv* af.

den eksplicite fortæller og ræsonnør. Tankerne fremstår ikke sagligt og logisk, som udtømmende, endegyldige kendsgerninger, derimod som et selvberørende individs foreløbige, uortodokst søgende, fordringsløst spontane indfald, det suveræne jags impulsive ideer. Teksten er af anlæg åben; den søger ikke den ultimative forklaring, men overlader det sokratiske til læseren at drage sin egen slutning. Synspunkter og holdninger er subjektive tilkendegivelser, hvormed læseren søges involveret som part i sagen. Der tilstræbes en dialogisk intimitet, etableringen af et uformelt sted, hvor der (kan) tales og samtales frit; der tilstræbes tillige en engagerende og fortrolighedsskabende, almen læserhenvendelse. Teksten har karakter af en igangværende tankeproces; ofte sammenfald af skrive- og tilegnelsessituation; mobilisering af undervejsoplevelsens søgende fællesskab.”¹⁶

Yderligere præciserer han angående essayets stilistiske fremstilling og forhold til kilder og viden følgende:

” - en smidig, ukonventionel og dog fordringsfuld fremstillingsstrategi. Smidig i sin rummelige indoptagelse af forskelligartede elementer af ræsonnerende, berettende og beskrivende art, med plads til tøven, undren, spørgen, kommenteren, sidespring og associationer; mageligt slentrende, uanstrengt søgende en sammenhæng mellem det uendeligt små og det uendeligt store, med kærlig optagethed af tilværelsens brogede mangfoldighed. Ukonventionel i sin uforpligtede, skødesløse, udogmatisk tilgang til og sit tilsvarende greb om emne og fremstilling, i sin uhøjtidelige optagethed af det momentane, individuelle, irrationelle, afvigende, normalt oversete, paradoksalt uberegnelige. Fordringsfuld i sin fingerede nonchalance, gældende forholdet til viden, kilder, autoriteter, og i sin, ligeledes foregivne, uvidenhed om dette og hint, sine antydende sammenhænge og dristige antagelser, sine nuanceringer, modifikationer, glidninger, modstillinger, selvmodsigelser, sine stiltiende forhåndsforventninger til læserens åndelige aktivitets- og dannelsesniveau.”¹⁷

4.1.4 BDI-DEFINITORISKE PRÆCISERINGER

I *Informationsordbogen* leder man forgæves efter ordet essay. Det samme er tilfældet i *Informationsvidenskabelige grundbegreber*, en ordbog over BDI- området af forskningsprofessor Birger Hjørland. Nedenfor, i forbindelse med min gennemgang af BDI-faglige indkredsninger af essayet, ses antydninger, som dog fraviger egentlige definitioner. Der er tale om litteraturtypologiske og mediemæssige afgrænsninger. Først med Hjørland og Luhmann tages der fat på potentialerne i essayet, ud fra Borup Jensens nuværende markeringer. Derimod skal de forskellige lemfældige behandlinger af essayet præciseres yderligere, da der er flere grunde til, at essayet ikke er enkelt at tematisere.

¹⁶ Borup Jensen, Thorkild. (1999b), s. 31-32.

¹⁷ Ibid, s. 20-21. Et forenklet overblik over Borups definitioner/typologisering, er skematiseret i bilag 2.

4.2 Lemfældig omgang med genren

En illoyal og uhæderlig fremstilling af essaygenren, er ofte medvirkende årsag til megen forvirring, angående essayets afgrænsning.

Lempfældigheden gælder bl.a. de litteraturhistoriske fremstillinger, og endda i flere essayantologier/samlinger, hvor der er variable grunde til, at man afstår fra navnet essay¹⁸. Spektret går fra den ene yderlighed til den anden. Man skriver altså alle mulige andre ting end ”essay”.

Omvendt trives og dyrkes essayet i stort omfang også uden for de navngivne (eller ikke navngivne) essaysamlinger, f.eks. i skikkelse af en indledning/fortale eller en efterskrift til publikationer af forskellig art. Det sniger sig ind i diverse samlingsværker, som selvstændig enhed i rejse-, erindrings- og mindebøger, og derudover i udgivelser, hvor et filosofisk og/eller et autobiografisk element er fremherskende. Ydermere figurerer det essayistiske i dagblade (bl.a. som kronikker), i magasiner og tidsskrifter. Det findes sågar i romaner, eksempelvis hos Milan Kundera og Peter Høeg, hvor essayistiske passager kan optræves, uden at man derfor berettiget kan tillade sig at kalde dem egentlige essays. Man kan heraf udlede at:

*”Det ville give et alt for snævert og spredt indtryk af essayet og dets danske udøvere, hvis vi udelukkende holdt os til den del af deres kortprosa, som er udgivet under navn af essays.”*¹⁹.

Men som bibliotekar skal man jo iagttage *noget*, hvis man skal kunne organisere essayet, og af samme årsag plæderer Thorkild Borup Jensen for at fastholde det vigtige i at betragte ”essayet”:

- a) som navnet på personlig kortprosagenre
- b) der har den historiske hjemmel
- c) og aktuel funktionsduelighed

Efter at have redegjort for genrens definatoriske problemer, ridset de væsentlige kendetegn op og vist, hvor usystematisk og uhæderligt genren ofte betragtes, består den videre opgave derfor i at systematisere essayets erkendelsesmæssige og funktionelle potentialer i et læringsperspektiv. Men først en kort afgrænsning af essayet i forhold til andre beslægtede genrer.

¹⁸ F.eks. af beskedenhed, ligegyldighed, overlegenhed og uvidenhed.

¹⁹ Borup Jensen, Thorkild. (1999b), s. 51.

4.3 Genrens afgræsning i forhold til beslægtede genrer

Skulle det fortsat være uklart, hvorfor essayet ikke hører til den nemmeste genre i ”alle verdener”, vil en opremsning hurtigt overbevise eventuelle tvivlere. Vi nævner i flæng beslægtede genreformer: skitsen, brevet (det personlige brev), epistlen, fortalen (lovtalen), aforismen, maksimen, causeriet, kronikken, biografien, prædikenen. Det medgives, at der utvivlsomt er flere tilhørsforhold, der blot ikke er blevet identificeret her. Man kunne opstille en typologi over tilhørsforhold, men den ville blive sært spekulativ, når man i forvejen er på gyngende grund, fordi essayet *selv* er et komplekst fænomen. Faktisk er essayet et hyperkomplekst fænomen/medie/genre, som gennemgangen af Luhmann senere antyder. Pointen er nu, at alle de her nævnte genrer er undergenrer i forhold til mere rodfæstede, veldefinerede genrer, hvilket vil føre til et vildnis af krumspring, hvis man skulle komme med en blot tilnærmelsesvis lødig afgræsning af disse. Her skal opmærksomheden derfor samle sig om de *genreinterne* aspekter. Eksterne forhold vedrørende essayet behandles derfor under diskussionen af essayets iagttagelses- og læringspotentialer.

5. To hovedspor i essayets historie

Da det er en egentlig litteratur- og kulturhistorisk opgave at udrede genrens udviklingshistorie over periodiseringer og landeafgrænsninger m.m., anses det her for tilstrækkeligt med et rids af genrens opståen og frembrud. Således tages *to spor* op, som med stor gennemslagskraft har præget genrens efterfølgende karakter, og som konstituerer vores fundament for en operationel BDI-tematisering.

5.1 Spor et

Det første spor koncipierer essayet som kunstprosa-kortform, med adresse tilbage til Montaigne traditionen. Fra Montaigne går der en linie til det fortroligt konverserende essay, kaldet *The familiar essay*²⁰, hvor *essayisten* står i centrum. Traditionen har sin første blomstringsperiode i England i 1800-tallet, og rækker herefter langt ud over Englands grænser. Den dyrkes da også af de fleste danske essayister helt frem til i dag.

Montaignes essays (udgivet i henholdsvis 1580, 1588 og 1595) henvender sig ikke specielt, som det i datiden var vanligt, til adelsstanden. De er vendt mod skolastikkens lukkede filosofisystem, og åbner sig frimodigt mod hvert enkelt menneske. Vibeke Sandersen mener, at formålet var sokratisk, ”at lære sig selv at kende”²¹. Heraf dobbeltheden i ordet *essai*, der også konnekterer betydningen at prøve sig selv af. Montaignes umiddelbare anskuelse er skepticistisk. Han hævder at, at personligheden er sammensat, irrationel, som et tegn på ydmyghed over for tilværelsens mangfoldighed. Han anfægter alle autoriteter, og i et opgør med den ciceronianske stil forfægter han en

²⁰ Sandersen, Vibeke. (1977), s. 16: hun skriver, at essayet i det 18. årh. opstår som det politiske essay, da tidsskrifterne bliver politiske talerør. I løbet af det 19. årh.’s to første årtier i England har vi det fuldt udviklede *fortrolige* essay. Hermed udvikler essayet sig fra en filosofisk til en mere litterær genre.

²¹ Ibid, s. 11.

livfuld individuel fremstilling, ubundet af retorik. Vibeke Sandersens angivelse af formålet er ikke uden interesse for BDI-blikket. Bibliotekerne som jo blandt andet er grundlagt ud fra et dannelseperspektiv, og fortsat må anses for at være forpligtet herpå - om end ikke i traditionel forstand - har derfor pligt til at forholde sig til essayet. Det gælder også med Bacons nedenfor gengivne hensigt om at ”oplyse”, der direkte kan iagttages i bibliotekslovgivningen.

5.2 Spor to

Det andet spor anskuer essayet som afhandling, undersøgelse, omfattende systematisk arbejde, med afsæt i Francis Bacon, stamfader til *det livsfilosofiske essay*, hvor relationen individ-samfund, og individ-tilværelse belyses *seriøst*. Hos Bacon er den camouflerede hensigt både at oplyse om og at forbedre disse forhold, heraf betegnelsen *The moral essay*, og eftersom dette spor i høj grad er knyttet til tidsskriftspubliceringen i 1700-tallet, kaldes det også *Spectator-essay* (Sandersen taler endvidere om det periodiske essay ²²).

Bacon, der udgiver sin lille bog, i 1597, om essays, dvs. få år efter at Montaignes to sidste bind udkommer, skriver i en lakonisk lapidarstil, som Per Lange håner ham for i sit metaessay ”Om essayets kunst”. Hans stil er knap, billedløs og aforistisk. Modsat Montaigne anvender han ikke mange citater og anekdoter. Sandersen kalder hans fremstilling for puritansk og upersonlig. Den er objektiv og formel, og afhandlingens relation er tydelig at fornemme. ”Råd” og ”Rådslagning” (Counsel) er betegnelser, der markerer Bacons brug af essayet som praktiske vink, snuhed og klogskab. Den Baconske tradition er en senere afledning af Montaignes. Skematisk ser forskellene således ud ²³:

Bacon	Montaigne
”Formal” (fra angelsaksisk forskningstradition.) - Repræsenterer det <u>saglige</u> som det kulturelle mødested	”Informal” (fra angelsaksisk forskningstradition.) - Repræsenterer det <u>personlige</u> som det kulturelle mødested
<ul style="list-style-type: none"> • målrettet, logisk • planlagt, stram, diskursiv • informerende, forklarende • meddelende • emneorienteret • alvorlig, tydelig • intellektuel belysning • personligt udgangspunkt 	<ul style="list-style-type: none"> • springende, analogisk, associativ • impulsiv, improviserende, løs og ledig • causerende, antydende • samtalende • jeg – du (kommunikations) orienteret • spøgefuld, underfundig • følelsesmæssig tilkendegivelse • subjektivt centrum

Bacon giver essayet dets kognitivt instrumentelle, objektive karakter, der leder essayet over i den faglitterære dimension, som til en vis grad fusionerer med afhandlingen i betydning ”essayet - en afhandling”. Montaigne derimod, trækker essayet mere over i en skønlitterær, men også subjektiv reflekterende grøft, hvor fiktionsrelationen og

²² Sandersen, Vibeke. (1977): der, som hun påpeger, kan spores tilbage til den græske digter og filosof Theofrast, der brugte genren som spottende beskrivelse af forskellige mennesketyper.

²³ Borup Jensen, Thorkild. (1999b), s.36.

refleksionsdelen kommer mere til sin ret²⁴. Disse polariseringer ("enten-eller skemaer") ønskes overskredet og nuanceret i denne opgave, ikke mindst fordi oplysnings- og dannelsesaspektet er latente størrelser i essayets historiske forankring, men også fordi der i essaytraditionen består en tematisk spænding mellem kognitiv, instrumentel værdsættelse og æstetisk eksperimenterende og subjektiv refleksion.

Ovenstående model udgør en forenkling, hvilket Borup Jensen ikke lægger skjul på, men den siger også noget grundlæggende om den spænding, der formentlig delvist kan spores i fagdomænerne, med opdelingerne mellem naturvidenskab, humaniora og samfundsvidenskab. En uddifferentiering, der har mange årsager, og er yngre end essayet i sig selv. Al tidligere, såvel som nyere essayistik har imidlertid måttet lodde denne spænding for at forholde sig til genrens rødder. Samtidig vidner skemaets spænding om radikalt forskellige opfattelser af tilgangen, hvor blikket veksler mellem *sagsforholdet* og *essayistens selv*. Både Montaigne og Bacon skrev *con amore*, og deres projekt er ligeledes i begges tilfælde, som Borup Jensen siger, karakteriseret ved at være "lystture ind i tankens land". Kernen hos dem begge er det livsfilosofiske, som det fremgår af titlerne på deres essays²⁵.

Så vidt hvad angår den litteraturhistoriske dimension²⁶. Vender man blikket mod BDI-området er en tilbundsående behandling second to non. BDI-området behandler essayet perifert og som "ledfænomen" i andre tankeprojekter. Fremgangen er derfor, efterfølgende at påvise dette og samtidig at inddrage de iagttagelser, der alligevel har potentiel ballast indenfor BDI, hvorved en fyldestgørende tematisering af essayet kan finde sted.

²⁴ Den rigide opdeling i fiktion/ikke-fiktion -sagligt/ikke sagligt - videnskabeligt/ikke-videnskabeligt, har naturligvis mange historiske og filosofiske forklaringsproblematikker knyttet til sig, men denne opdeling hos Bacon og Montaigne er helt tydeligt et udtryk for denne rigiditet, der influerer på al senere traditionsforvaltning.

²⁵ *Livsanskuelse gennem tiderne* : Renaissance II: Montaigne, Bacon. (1955): heri eksempler på titler hos Bacon bl.a.: "om døden" "om venskab" "om lykken", hos Montaigne: "om ondt og godt" "om ensomhed" "om tre slags omgangsformer" osv.

²⁶ For en orienterings skyld: John Chr. Jørgensen postulerer i øvrigt i Jørgensen, John Chr.. (1999), s. 49, at en af de bedste litteraturhistoriske introduktioner fås på de første 25 sider af Graham Good's *The Observing Selv*: Rediscovering the Essay. Endvidere er der for nylig skrevet en hovedopgave om den mere spekulative og litteraturteoretiske dimension, af Michael Thøisen, der bl.a. omtaler essayet som dekonstruktiv tekstpraksis. Ellers må der henvises til litteraturfortegnelser Hos Borup Jensen m.fl., fra litteraturlisten.

6. Genrens dybere placering i det BDI-faglige univers

Bevægelsen er nu gået fra væsensbeskrivelse til en dybere relationsbeskrivelse, hvor genren skal iagttages som en kompleks størrelse, der alligevel suger sig fast på en række felter. Disse vil nu blive lokaliseret.

6.1 Essayets tilknytning til fiktion og nonfiktion

Ovenfor blev det konstateret, at der til essayet er knyttet en særlig tradition (de to hovedspor) og denne har ydermere noget med essayets tilknytning til fiktion og nonfiktion at gøre.

”Både historisk og systematisk gælder at en litterær form bl.a. bestemmes ved sit forhold til andre former”²⁷.

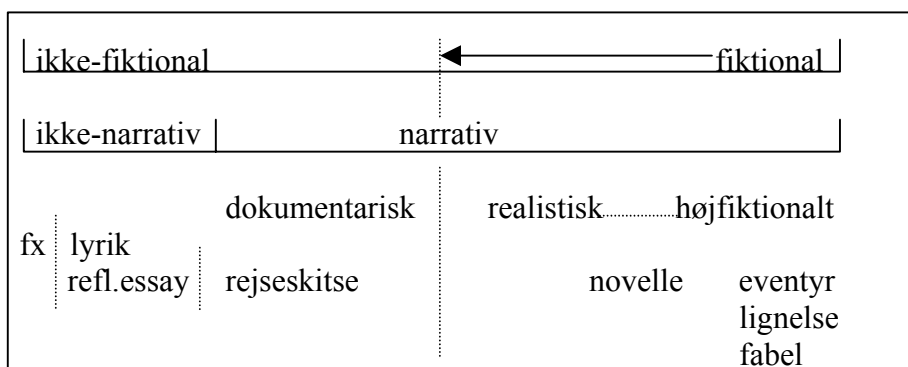
Denne sontring mellem det saglige og det fiktive er en vigtig faktor i klassifikationen indenfor BDI-området, og resulterer desværre ofte i en forsimpning og forvridding af aktuelle dokumenttyper, snarere end den udgør en potentiel værdiforøgende iagttagelsesfaktor og et fornuftigt opstillingsgrundlag. For problemet er, at man skiller disse to former ad i henholdsvis fag- og skønlitteratur. Eftersom min hidtidige redegørelse indikerer, at essayet rummer potentialer til begge ”lejre”, er det vigtigt at se nærmere herpå for ikke at isolere essayet og for at kunne udtale sig om de potentialer, essayet understøtter.

Lars Peter Rømhild henfører essayet under *kortprosaen*, og relaterer det til det meget uensartede felt, som denne udgør, ved at ordne det i forhold til graden af fikcionalitet. Hans pointe er, at den gængse opdeling mellem fiktion og nonfiktion er yderst generel og unuanceret, hvilket gør hans iagttagelse interessant for en BDI-iagttagelse. Desangående skønner han det fordelagtigt at se efter fikcionalitet kombineret med narrativitet, da skellet mellem fiktionalt og ikke-fiktionalt kommer til at ligge et andet sted end det fortællende overfor det ikke-fortællende.

Det fremgår af skemaet²⁸, at det reflekterende essay har en lav grad af narrativitet og fikcionalitet. Hvis vi antager, som han lægger op til, at kun narrative former kan have et fiktionalt indhold, vil det se således ud:

²⁷ Rømhild, Lars Peter. (1986), s. 134.

²⁸ Ibid, s. 137.

”Bevæger vi os længere tilbage til venstre på skemaet, hen over dets midte, møder vi fortællinger om noget der er sandt (nemlig ikke-fiktion): det kan være en rejseoplevelse af forfatteren, et portræt af en kulturhistorisk personlighed, osv., altså forskellige skitse- og essay-former, der igen grænser op til det ikke-narrative, men reflekterende essay, til strøtanken, m.v.”²⁹

Denne modellering forekommer dog noget stram, eksemplificerende et iagttagelsesværktøj for essayet, da det reflekterende *ikke* er det eneste, essayet rummer. Dog illustrerer det meget godt det reflekterende element fra sagprosaen (nonfiktionen), i forhold til fiktionen i typisk forstand. Blot skal man være opmærksom på, at vi ikke hermed er blevet afklaret om forholdet, endsiges har udtømt essayets potentialer.

I *Genrebogen* er det mindre rigtigt opstillet, men til gengæld desto mere flygtigt:

”Teksten er i dobbelt forstand blandgenre. Den er et grænsetilfælde mellem sagtekst og fiktion, og inden for fiktionen blander den episk og lyrisk.”³⁰

Denne tesis uddybes ved at markere, at der kan forekomme rene episke passager i essayet, men den afgørende pointe er, at de figurerer som *del-elementer, episoder*. Ofte uden forbindelse.

”De episke indslag er stumper, som først bliver til en helhed når fortællerens refleksioner forbinder dem.”³¹

Forskellen i forhold til ren epik er, at det er refleksionen, der i spring, ikke via logiske argumentationskæder, lader det fortællende titte frem i situationsvise ryk, som støtte for en reflektorisk tematik.

Man skal igen være opmærksom på, at disse relationsangivelser må ses og vurderes i forhold til de to hovedtraditioner, hvor der er forskellige ”regler”, der gør sig gældende. Det gælder både for de fiktive og ikke-fiktive træk. Hvad skal man mene om disse

²⁹ Rømhild, Lars Peter. (1986), s. 138.

³⁰ Brandt-Pedersen, Finn. (1995), s. 51.

³¹ Ibid, s. 51.

regler? Vi er her interesseret i de erkendelsesmæssige potentialer, mere end regler for reglernes skyld, derfor skal vi for begge træks vedkommende se erkendelsespotentialerne formuleret. Det kan tage sig således ud.

6.1.1 ESSAYETS FORHOLD TIL FIKTION

Man kan for fiktionens vedkommende fremhæve træk som det uforpligtende forhold til emnet, fremstillingsstrategien, dets æstetisk avancerede bevidsthed, og den tilstræbte intimitet. Desforuden:

”Essays rummer normalt ingen aktivitetsappel, men befordrer indsigt og eftertanke, et lyrisk træk.”³²

Læser må, som ved fiktionen, selv finde sit ståsted. Til sidst kan man nævne, at sammenfaldet af skrive- og tilegnelsessituationen også udgør et fiktivt præg, og det gør måske mest af alt essayets åbenhed: det forholder sig undrende, spørgende, søgende, eksperimenterende, anfægtende osv.

6.1.2 ESSAYETS FORHOLD TIL NONFIKTION

På lige fod med nonfiktionen gælder det direkte forhold, eller stadige reference til og indoptagelse af den genkendelige, evt. kulturelt forarbejdede omverden, som essayet i en vis forstand agerer forpligtet på. Derudover bygger essayet som regel ikke sit eget uafhængige univers op, personer og situationer er ikke opdigtede. Essayet forholder sig med andre ord *direkte* til virkeligheden. Det fremhæves ofte, at essayet er en overtalende genre, hvor det især handler om at vinde læserens tilslutning. Dette gælder selv om der proklameres ”fri samtale og dialog” og lignende intentioner. Det vil sige at sagsforholdet underordnes og gøres sekundært. Men det er tvivlsomt, om det holder, for det strider mod essayets spørgende forsøg i emnebehandlingen. Der er i så fald tale om subtiliteter og fingereret beskedenhed, der næppe er i essayets ånd.

”Men essayet har det fælles med sagteksten, at de tolkninger og udsagn som jeg-fortælleren eksplicit fremfører, falder sammen med hvad teksten i øvrigt udsiger, og dermed vel også med hvad forfatteren ønsker sagt.”³³

Hermed adskiller essayet sig også fra den episke tekst med jeg-fortælleren, da denne selv indgår som person i fiktionen, hvilket jeget ikke gør i essayet. Jeg-fortælleren:

”... er af en sådan art at det ikke er aktuelt at skelne skarpt mellem fortæller og forfatter, et træk som essayet har tilfælles med sagteksten.”³⁴

³² Brandt-Pedersen, Finn. (1995), s. 53.

³³ Ibid, s. 53-54.

³⁴ Brandt-Pedersen, Finn. (1995), s. 53.

Dette resulterer i, at Borup Jensen, Brandt-Pedersen med flere, rimeligvis konkluderer ”blandgenre” om essayet, vel at mærke hos Borup Jensen, med vægten på det *fiktive*.

Nu er potentialerne i henholdsvis skøn- og faglitterær retning blevet fremhævet, men *ikke forenet*. Spørgsmålet er følgende, om disse potentialer kan forenes i en anden opdeling af essayet? Et spørgsmål, der giver anledning til at reflektere over kulturrelationen i essayet, for så vidt denne relation implicerer et dobbelt forhold, med både skøn- og faglitterære træk, som de i traditionel forstand forstås.

6.2 Essayet og kulturlitteratur

Man nærmer sig altså mere frontale zoner, ved at se på essayet som *kulturlitteratur*, og et citat kan hjælpe til at markere polerne:

”Eksempelvis omtales essayet både som ”kunstform” (Plesner 1976, s. 287) og som ”kunststart” (Lukács 1979, s. 33), men hævdes ligeledes at beskæftige sig med ”almengyldige perspektiver” (Borup Jensen 1999, s. 11) og ”elementære, tidløse menneskevilkår” (Brandt-Pedersen 1995, s. 52).”³⁵.

Divergerende rubriceringer byder sig til. Iøjefaldende er Michael Thøisens overvejelser i *Essayet som problem*, hvor han ud fra en parallelisering mellem levedygtighed og eksistensberettigelse, advokerer for det *kulturkritiske* potentiale. Han inviterer til en kulturel eksponering af essayet³⁶.

Det *kulturkritiske* holder vi fast ved som et potentiale og koblingerne mellem den kulturelle fragmentering og essayets form tilskynder da også til en sådan opfattelse. Men kan det gøre det? Thøisen henviser til Robert Musils essay ”Det hjælpeløse Europa...”, hvor det hedder, at vesten har brug for ”at forholde sig essayistisk til virkeligheden”:

”Fordybe sig, indleve sig, forstå tilsynekomster ud fra deres egen sfære, ikke påtvinge nogen syntese udefra: aldrig har en tid været så parat og egnet til at gøre det som vores.”³⁷.

Måske, måske ikke, men et *forsøg* på at undersøge essayets debatpotentialer, kan måske skabe nye erkendelser og tematisere det kulturkritiske potentiale.

6.2.1 KULTURDEBATTEN OG ESSAYET

³⁵ Thøisen, Michael. (2000), s. 10.

³⁶ Ibid, s. 11: her kommenterer han essayet som eksponent for den postmoderne tidsånd.

³⁷ Musil, Robert. (1998), s. 25.

Anders Ørom skriver i ”Genrer indenfor fagmedier”, at essayet i høj grad har en kulturdebatende karakter, rækkende tilbage til 1700-tallets opkomst af en kritisk borgerlig offentlighed, hvis samfundsmæssige tilkendegivelser af værdimæssig art cirkulerede i tidsskriftspubliceringer og aviser. Det fremgår også af signalementet af essayets to hovedspor. Denne journalistiske drejning indtræder forskelligt i essayets historie, alt efter landeforhold og litteraturhistoriske problemstillinger m.m.. Imidlertid må det væsentligste spørgsmål gå på, hvad man ville udtrykke i essayet, dengang som nu

Peter Nielsen påpeger desangående, at essayet vil forstå det allerede eksisterende på nye måder³⁸. Han viser, at essayet er senfødt (spätgeboren), som Georg Lukács har sagt, fordi dets aktualitet er en anakronistisk aktualitet. Essayet kommer efter noget andet, taler om noget, der allerede har været, på en ny måde. Essayisten, siger Nielsen, stjæler ordene tilbage fra den, der tager patent på sproget, og lader det stivne i ideologier etc. Herved bliver essayet en modstand, der tænker i konflikter mellem det partikulære og det universelle. Essayet vil redde noget, har en konservativ holdning, men det er ikke egentlig pessimistisk. Ud fra dette perspektiv forstår man måske også bedre Musils plæderen for essayet. Dæmper man det syntetiske, åbnes der op for debatanlægget. Om essayet er konservativt af den grund, jeg her ridser op, forekommer tvivlsomt og reduktionistisk. At essayet kommenterer noget allerede eksisterende, gør det ikke konservativt som sådan, men at der kan spores en dobbelthed mellem noget *almengyldigt* og noget *partikulært* er et mere informativt potentiale, også hvis vi anskuer essayet i forhold til kulturlitteraturen, der defineres som:

*”... samlebegreb for de mest fleksible af de bestræbelser, der søger efter, hvilke af de nutidige skriveformer der er gyldige for de ændrede balancer mellem rationalitet og oplevelse, psyke og krop, politik og underholdning, pligt og lyst, viden og ikke-viden, fast og flydende, tradition og forandring, arbejde og fritid, som informationsfundet og den såkaldte postmoderne, relativerede virkelighed sætter.”*³⁹

Her må der gøres opmærksom på to forhold. Dels at traditionsaspektet er i fare for at erodere, hvis man alene forstår noget postmoderne ved essayet. Dels at essayet faktisk er en aktuell type litteratur i det postmoderne, som kulturlitteratur. En dobbelthed, der er vigtig at huske på.

Mette Jørgensens artikel om det kulturdebatende essay⁴⁰ er et forsøg på at diskutere essayet som *form* - for f.eks. kulturtidsskrifterne, på grund af dets muligheder for intellektuel refleksion. Hun leverer følgende argument for at beskæftige sig videre med essayet:

*”Essayet er en form som trods sine kvaliteter ikke helt er nået på anerkendelseshøjde med de store litterære former, måske fordi essayet tilsyneladende ikke har en klar form...”*⁴¹

³⁸ Nielsen, Peter. (1998).

³⁹ Lund, Niels D.. (1996).

⁴⁰ Jørgensen, Mette. (1995).

⁴¹ Jørgensen, Mette. (1995).

Essayet søger ikke begreber deduktivt defineret, begreber kommer i stedet til udtryk i deres indbyrdes forhold og samspil, og den konceptuelle indretning af essayet søger hverken helhed, tankens identitet eller filosofisk endegyldighed. Pointen er, at netop derfor kan essayet indvirke på kulturdebatten, det kan skabe albuerum for en diskussion, der ikke kun taler i modpoler, men som kritisk sætter sit emnes muligheder i spil:

*”Således har essayet plads til at genspejle en skepsis over for en given virkeligheds bestandighed, også uden at det skal betragtes som et afløb for den postmoderne selv- og verdensfragmenterede råben.”*⁴²

Her bliver Musils kulturreflekterende ”idealisme” forenet med en kritisk balance. Forening var også gamle Georg Brandes’ vision. Han så i essayet en mulighed for at forene *videnskab og kunst*, hvilket Borup Jensen med henvisende betegnelser som ”outsiderprosa” ”brobygger” osv. markerer.

*”Betrages essayet som det kulturelle mødested mellem det saglige og det personlige, så repræsenterer Bacon generelt det første og Montaigne generelt det sidste.”*⁴³

Sammenfattende vil det åbenbart sige, at der er muligheder for sammentænkning af genreinterne forhold og ydre domæne- og samfundsforhold, samt mulighed for at åbne for personlig dannelse, via en kulturkritisk stillingtagen og debat. De konfliktskabende elementer er til stede.

6.3 Essayet som dokumenttype - ét element i kulturlitteraturen

Birger Hjørland henregner essayet under faglitteraturen:

*”En lidt mere pragmatisk karakter har den faglitteratur, der er med til at sikre, at vi som borgere er oplyste om det samfund, vi lever i, og f.eks. kan udøve vor stemmeret, d.v.s. samfundsinformation...”*⁴⁴

Et er, at han her henregner essayet til faglitteraturen, fordi det er faglitteraturen som dokumenttype han skriver om, et andet er, om essayet i det hele taget hører hjemme der? Trods bogens titel og emne, forsvarer Hjørland ikke denne placering med dogmatisk ildhu, men taler eksemplarisk om mulige litteraturtyper, når han omtaler faglitteraturen⁴⁵. Men faktum er stadigvæk, at han henregner essayet til faglitteraturen, som mit citat direkte angiver, hvilket tyder på, at han viger uden om de fiktive elementer, som essayet, jf. ovenstående analyser, tydeligvis lader sig inspirere af. Det

⁴² Ibid.

⁴³ Borup Jensen, Thorkild. (1999b), s. 36.

⁴⁴ Hjørland, Birger ... [et al.]. (1997c), Bd. 1, s. 10.

⁴⁵ Hvilket er forståeligt, idet faglitteraturen ikke er, som ofte antaget, en solid højborg, men en overset storebror, som Lund, Niels D. (1994) pointerer. I denne artikel angiver han derfor en række punkter, der mangler at blive kortlagt vedrørende faglitteraturens status og karakter.

nævnes end ikke som iagttagelsesværdigt. Det forekommer ligeledes mistænksomt at ”reducere” essayet til *samfundsinformation*. Den brede kulturelle oplysning og alment dannende litteratur må i højeste grad medreflektere essayets status. For slet ikke tale om den kategori, han kalder for ”personlig udvikling”, hvis man da vel at mærke ikke lader det eksotiske sluge hele ordlyden. Sågar i uddannelsesmæssig og ”videnskabelig” henseende er essayet ikke tavs bisidder, jf. min skitsering af Bacontraditionen.

Vender vi altså blikket mod faglitteraturens hovedfacetter og iagttager de analytiske dimensioner, er essayet da også meget umedgørligt⁴⁶. Hvor modellen tager udgangspunkt i *fag*, der danner den teoretiske ramme for forståelsen af dokumenttypernes dybeste sammenhænge, kan man nemt indrømme, at essayet udmærket kan konsulterer et sådant. Det lader sig bare ikke trælbinde til et fag, et paradigme eller domæne m.m., men lever med, ved siden af, på sporet af, i dialog og lydhørhed med og anfægtelse af disse. Min redegørelse for essayets potentialer for fagdomæner opulles under gennemgangen af Luhmanns og Qvortrups systematiske tematiseringer.

Man kan endvidere sige, at essayet, for nu at tænke i/med Hjørlands model, har det trykte/elektroniske medie som materialekategori, tidsskriftet som ofte foretrukken publikationsform (men på ingen måde udelukkende). Niveaue, der formidles i essayet, er varierende efter den skrivendes kendskab til genren, dets to ”hovedspor”, emnets art, sproglig patina osv. Endvidere kan man sige, at essayet som dokumenttype og funktionskategori ikke lader til at være hverken afhandlingslitteratur, oversigtslitteratur eller bibliografisk litteratur, hvis vi taler om rene typologiseringer. Begribeligvis ligger der også oversigtspotentialer i essayet, men essayet kan ikke reduceres til oversigtslitteratur. Derimod kan det konstateres, at essayet på samme tid inkorporerer forskellige kvaliteter, det være sig saglig, nøgtern, æstetisk og trivial kvalitet, og at essayet som genre udgør en særlig udtryksform og stilart, der medreflekterer forskellige videnskabsteoretiske og indholdsmæssige kategorier. Så vidt, hvad angår en dokumenttypeanalyse.

Det er sandt, som Hjørland også skriver⁴⁷, at man kan analysere dokumenter ud fra forskellige dimensioner, henholdsvis faglige/indholdsmæssige kriterier, medieegenskaber, publikationsformer, funktionskategorier og formidlingsniveau. Således også aspekter ved essayet. Men det er blot ikke *alt*, der er muligt at iagttage ved essayet, ikke alle potentialer fremstår hermed, hvilket betyder, at en dokumenttypeanalyse ikke er en tilstrækkelig tematisering af essayet.

Indtil videre har vi fået fastslået, at der er et kulturkritisk potentiale, et debat- og diskussionspotentiale og et potentiale, der kan omsættes i analyser af genren som dokumenttype. Men der er ikke noget systematisk udtrykt herved. Derfor må essayet ses i forhold til mere systematiske relationer til domæner.

⁴⁶ Jeg henviser her til Hjørlands model for systematisk analyse af faglitteraturen i: Hjørland, Birger ... [et al.]. (1997c), Bd. 1, s. 26.

⁴⁷ Hjørland, Birger. (1995), s. 64.

6.4 Essayet som fagmedie

Anders Ørom diskuterer faglitteraturen med særligt henblik på genrer⁴⁸. I et forsøg på at undersøge forskellige genrer, der blandt andet er bestemt af *funktioner*, analyserer Ørom nogle andre dimensioner, som er konstitutive for genrer og fagmedier (et overbegreb for skrevne tekster). Fagmediers relation til virkeligheden er metonymisk. Her er det ikke så meget teksters indbyrdes fællestræk, men deres tilhørsforhold til *institutionelle kontekster*, som definerer genrer indenfor fagmedier. Altså deres relation til virkeligheden. Han skelner mellem genrer, der er tilknyttet en institution og genrer som er rettet mod en *kulturel offentlighed*. Pointen er, at forskellige institutioner betinger genrers udtryksform og hvordan man kan udtrykke sig herigennem, de *forpligter* herved genrerne i forhold til samfundet. Fagmedier er altså forpligtet på enten sandhed (= i overensstemmelse med den empiriske virkelighed) eller på krav om at fortolke ud fra ”intersubjektivt accepterede forudsætninger” eller på krav om at forholde sig til noget faktisk, der eksisterer eller har eksisteret. Formålet er som følger:

*”Det, jeg gerne vil argumentere for, er, at en faglitterær genres karakteristika kan bestemmes ud fra sammenhængen mellem funktionsbetingethed, sprogbrug, fremstillingsmåde og bestemmelse af ophavets position i medieproduktet.”*⁴⁹

Til brug ved genrebestemmelse af fagmedier - f.eks. essayet - gælder ifølge Ørom altså fire forhold: 1)-funktionstilknytning, 2)-sprogbrug, 3)-fremstillingsmåde, 4)-ophavets position til teksten. Der er tale om ideelle træk. Når disse fire forhold fremhæves skyldes det, at de kan bidrage til at kvalitetsbedømme et essay, og fremstår således som et BDI-værktøj til at tematisere essayet, på forskellig vis - især i en folkebibliotekshorisont. I bilag 3 er punkterne eksemplificeret ud fra essayet. Men her skal opmærksomheden samle sig om Øroms taksonomi for fagtekster.

⁴⁸ Ørom, Anders. (1997). Artiklen arbejder videre med Hjørlands model for dokumenttypologi, der ikke behandler genrer systematisk.

⁴⁹ Ibid, s. 8.

6.4.1 TAKSONOMI FOR FAGTEKSTER

Faktive tekster (new journalism)
Agiterende tekster (propaganda, reklamer, annoncer)
Debattekster
Subjektivt beskrivende og oplevelsesformidlende tekster (selvbiografier, essays, rejsebeskrivelser og breve)
Reflekterende og vurderende tekster (essays, nogle typer filosofiske tekster)
Fortolkende tekster (tekster, der fortolker kulturelle ytringer og sociale fænomener)
Didaktisk-informative tekster (lærebøger, håndbøger, populærvidenskab)
Faginformation (herunder nytteinformation, beslutningsinformation og almen forskningsinformation)
Instruktive tekster (brugsanvisninger)
Forpligtelsestekster (kontrakter, polioer)
Påbudstekster (love, forordninger mv.)
(Natur)videnskabelige afhandlinger

I sin taksonomi for faglitterære tekster henfører Ørom, som nævnt, essayet under ”Kulturlitteratur”. Her er modellen opstillet i kasseform, hos Ørom er viften anvendt for at indikere bevægelsen fra side til side. De to, af mig, markerede felter omtaler essayet. Logikken er som følger: Fra venstre side finder vi institutionelt forpligtende tekster, placeret i det fagvidenskabelige, professionelle kredsløb, med bl.a. den naturvidenskabelige afhandling som ideal. I midten finder vi didaktisk- informative, fortolkende, reflekterende og vurderende tekster. I højre side placeres tekster, der henvender sig til det alment-kulturelle kredsløb. Hovedsagen er, at der fra venstre mod højre sker en række forvandlinger, så som: *Stigning i litterære og retoriske greb, øget spil på følelser, opfattelser og værdier, øget subjektivisering og mindre neutralitet*. Det korte af det lange er altså, at han placerer essayet mellem midten og venstre side og dermed angiver at have:

”...lokaliseret en type faglitteratur, en genre, hvori der lægges vægt på litterære kvaliteter og på en fremstillingsmåde, der ikke har afhandlingens bindinger.”⁵⁰

Her skinner det samme igennem som hos Hjørland. Blikket for det fiktives potentialer ”banaliseres”, eller miskrediteres. I den anden ende af spektret (dvs. venstre side af modellen), kan det rent faktisk påvises, at der udgives fagtekster, der går under betegnelsen ”et essay om x”, hvorfor essayet i en Baconsk horisont sagtens kunne findes her⁵¹. Uanset binding eller mangel på samme, er essayet ikke mindre forpligtet eller engageret, og desværre lader det til, at Ørom ikke har blik for, at essayet godt kan have relation til både den kulturelle offentlighed og domæner/institutioner på en og samme tid. Han skiller noget ad, der tilsyneladende ikke falder i essayets ånd. Domænerne producerer, for at gøre pointen endnu tydeligere, også kulturlitteratur indenfor sine egne systemer og her figurerer essayet også, både i Bacon’sk og

⁵⁰ Ørom, Anders. (1997), s. 12.

⁵¹ Et eksempel på ”et essay om x” kunne være: Mammen, Jens. (1996). *Den menneskelige sans* : et essay om psykologiens genstandsområde (doktordisputats).

Montaigne'sk forstand. Men den kulturelle *offentlighed* er blot ikke inkluderet i denne kulturskabelse/-dannelse. Pointen er, at essayets potentialer ikke kan reduceres til en sådan kontekst, som Ørom forsøger. Han skriver sig ind i den allerede anviste sondring mellem fiktion og nonfiktion, om end på et mere subtilt plan. Men grundbestemmelserne er ikke blevet konfronteret med hinanden herved, og det er jo en del af essayets potentiale, at de skulle kunne det. Essayet findes på selv uforståelige niveauer, i fagdomæner, institutionelle korridorer etc., og ikke kun i et snævert kulturelt kredsløb. Problemet er nemlig, som Ørom dog er klar over, at essayet faktisk godt kan være videnskabeligt, om end det virker selvmodsigende⁵². Dette skyldes øjensynligt arven fra Bacon. Derfor må opdelingen i det *sande, skønne* og *gode*, som vi har den fra filosofien, forenes i essayet ved at være potentialer, der så i anden omgang afhænger af positionen, fremstillingen, forholdet til sagen osv. Parolen er derfor: ”slip alle tre potentialer løs”, men i en systematisering og operationalisering, der ikke spalter dem op, men derimod *saml*er dem, og dermed åbner op for en demokratisk, kulturel, videnskabelig og dannelsesmæssig dialog, der foregår på essayets (og samfundets) multikomplekse præmisser.

Essayets relation til den faglitterære underholdningslitteratur og den populærvideenskabelige litteratur, vil give os endnu et aspekt i bestræbelserne på at nærme os denne systematisering. For det er nu blevet postuleret, at den sondring, der hele tiden har ligget som en tung last i kølvandet på essayet, måske kan fjernes.

6.5 Essayet mellem den faglitterære underholdningslitteratur og populærvideenskab

Jeg har hidtil vist, at der er to hovedspor, som i stort omfang også resulterer i sondringen fiktion vs. ikke-fiktion og yderligere gøres manifest ved at institutionalisere fagtekster (herunder essayet) efter højeste fællesnævner, nemlig relationen til virkeligheden. Denne relation har Erland Munch-Petersen noget interessant at sige om.

Det vigtigste er, at han åbner for feltet ved at kombinere det objektive/kognitive med det æstetiske/subjektive, og det er baggrunden for, at han kommer projektet her ved. Han vil overskride de rigide sondringer. Erland Munch-Petersen definerer den faglitterære underholdningslitteratur som:

”...alment tilgængelige fremstillinger af faglige problemer i dén litterære form, som tidens læsere giver præference.”⁵³

Ved den faglitterære underholdningslitteratur forstår han en fusion af skøn- og faglitteratur, der sigter på kundskabstilegnelse, videstilegnelse og underholdning under samme paraply. Denne stiller han op over for populærvideenskaben. Populærvideenskab er, skriver Ørom, en fremstilling der har relation til kulturlitteraturen og som:

”...er videnskabeligt funderet og dens funktion er at formidle videnskabelige resultater eller at give overblik over et fags udvikling, indhold og

⁵² Ørom, Anders. (1997), s. 12.

⁵³ Munch-Petersen, Erland. (1996).

*problemstillinger. Fremstillingsmåden er underordnet dette formål, og forfatteren er forpligtet på fagets vegne.”*⁵⁴.

Munch-Petersen distancerer for det første den populærvidenskabelige litteratur fra den faglitterære underholdningslitteratur ud fra forskelle i *formidlingsperspektivet* og *litteratursynet*, og lancerer tilsyneladende derfor den *faglitterære underholdningslitteratur* som ”mægleren”, den brobyggende ”diplomat”, der giver lidt til hver lejr, og forener videnskab og kunst, som også Georg Brandes drømte om..

Han kredser således om noget centralt ved at sige, at formidlingsmålet i den klassiske BDI-målsætning er at øge brugers viden -”a difference that makes a difference”, som det anføres med reference til Batesons kommunikationsteori fra 1973. Men på den anden side hævder han, at:

”Vi må erkende, at ved siden af den formidling, der vil forandre læsernes verden, findes en formidling af kvalitet oplevet som bekræftelse for læserne. Man kunne kalde det ”a non-difference that makes a difference”.”⁵⁵.

Et perspektiv, der uddybes ved, at han indikerer, at kernen i den litteraturform, vi skal diskutere, og som her er essayet, handler om at skabe et helt *originalt* litterært bidrag. Populariseringsbegrebet peger kun på en ”litterær dragt”, som han siger. Munch-Petersen advokerer for et *dynamisk* kvalitetsbegreb, der har det *genremæssige* og *domænemæssige* som centrale begreber.

Essayet, spørges der nu til, kan det honorere en åbning mod et gensidigt spil mellem forfatter og læser, mellem *subjektivt* og *objektivt*, for nu at stille det firkantet op? Munch-Petersen lægger i hvert fald op til en diskussion af, hvad der kan bringe faglig kompetence i spil, uden at det partout skal være logisk deskriptivt, kedeligt og belærende. Pointen er nemlig, at forståelse ikke nødvendigvis er en intellektuel proces alene, hvorfor logiske argumentationsrækker, fagligt kompetente eller ej, kan være lige så ”farlige”. Æstetiske og emotionelle virkemidler, som Ørom også nævner, kan være udslagsgivende for en gryende forståelse og udbygning af forståelseshorisonter.

Man kan altså iagttage, at essayet skal kunne indfri de forventninger, Munch-Petersen lægger op til, ved at argumentere for den faglitterære underholdningslitteratur, og det understøtter gennemgangen af essayets to hovedspor m.m. jo, at det muligvis kan. Spørgsmålet er nu, hvordan denne dynamik kan iagttages og udtrykkes i mere systematiske termer. Indtil videre er det blot nødvendigt at påpege, at en tematisering af essayet, også er forbundet med *synet på litteraturtypen, (folke)oplysning, almen dannelse, forøgelse af viden* og *relationen til læseren/brugeren*, som Munch-Petersen viser, men det betyder ikke, at essayet skal indordnes under den faglitterære underholdningslitteratur, men netop selv må komme med ”et originalt bidrag”.

⁵⁴ Hjørland, Birger ... [et al.]. (1997c), Bd. 2, s. 301.

⁵⁵ Munch-Petersen, Erland. (1996).

7. Essayets erkendelsespotentialer

Birger Hjørlands emneteori kan ligeledes åbne op for en erkendelse og tematisering af essayet, men er paradoksalt nok ved at strandе i et normativt domænebegreb, foruden det problem, at hans teori er svær at operationalisere. At der i opgaven hidtil er lagt op til essayets potentialer, bliver med Hjørlands emneteori nu udførligt konkretiseret.

7.1 Emnebegrebet og domæneanalyser

Jeg vil ikke gengive Hjørlands emnebegreb i detaljer, men alene ræsonnere over de pointer, der kan mobilisere den følgende Luhmannske iagttagelsesteori som ”sparringspartner” i jagten på essayets potentialer, som dels et åbent debat- og dialogmedie, dels et hyperkomplekst læringsværktøj.

Ud fra en IR-synsvinkel mener Hjørland, at den centrale synsvinkel på emner består i at betragte dokumenter ud fra parolen: ”*hvilke potentielle spørgsmål kan disse dokumenter give svar på?*”⁵⁶. Dvs. at for Hjørland forholder emneanalyse og emnebegrebet sig til dokumentet på brugernes vegne. Han definerer et emne som ”dokumenters erkendelsesmæssige potentialer.” Ordet ”erkendelsesmæssig” er synonymt med ”vidensmæssig” og ”informativ”. ”Potentiale” angiver en mulighed for, at noget vil hænde eller blive på en bestemt måde, selv om det ikke eksisterer i øjeblikket. Dvs. ”emner” eksisterer ikke i a priori rationalistisk eller objektiv idealistisk forstand, (hvilket der i en BDI-horisont er stor tradition for at mene), men vokser frem i takt med brugernes teoretiske udvikling af erkendelsesprocesser. Det springende punkt er, at det, ifølge Hjørland, gælder om at suge alle de væsentlige *egenskaber* ved dokumenter ud af disse og gøre dem potentielt relevante for brugerne. Han vil åbne op for fremtidige anvendelsesmuligheder af dokumenterne, selvom de i nedskrivningsøjeblikket ikke er dokumenteret. Sigtet er at åbne for ny erkendelse og undgå at placere dokumenterne i på forhånd universelt gyldige kasser og klassifikationer/IR-sprog. Han vil manifestere, at emner er dynamiske og foranderlige over tid, altså kontekstuelle.

Principielt er der et uendeligt antal potentialer i et dokument, så hvordan tage stilling til hvilke egenskaber, der skal synliggøres? Ideelt set skulle der foretages emneanalyser af alle erkendelsesinteresser, der knytter sig til bestemte fag, som så igen skulle konnekteres til de enkelte dokumenter, hvis potentialer måtte udledes i forhold til disse erkendelsesinteresser.

Nøglen til emnebegrebet ligger altså gemt i erkendelsesteoretiske og videnskabsteoretiske problemstillinger, også med henblik på design af informationssystemer. Men hvor kan disse iagttages? Hjørland svarer i *domæner*. Derfor er opgaven, i Hjørlands optik, at foretage domæneanalyser. Domænebegrebet er imidlertid ikke klart, men henviser til videnskaber, discipliner/fag og tværfaglige strukturer. Kort sagt vidensdomæner. I informationsvidenskabeligt regi studerer vi domæner med henblik på at optimere overføringen, udnyttelsen og formidlingen af viden. Typiske domæneanalyser er således et fags informationsstruktur - herunder:

⁵⁶ Hjørland, Birger. (1993), s. 71.

størrelsen af dets litteratur, litteraturens formidling på publikationsformer, dens nationale/internationale struktur, dens citationsmønster, tværfaglige udveksling, kumulativitet m.m. Informationsstrukturer er bl.a. kortlægning af videnskabsteoretiske retninger i faget, og disses udslag i informationsstrukturer. De centrale elementer er sociologiske undersøgelser af, hvordan viden formidles indenfor fag, mellem fag og fra fag, samt fra offentligheden. Ligeledes er de centrale elementer videnskabsteoretiske analyser af forskellige formål og genstandsopfattelser, erkendelsesteorier m.m.. For al denne herlighed foreslår Hjørland betegnelsen ”det sociologisk-videnskabsteoretiske paradigme”.

Svagheden ligger tilsyneladende i, at alle disse domæneanalyser, som essayet sagtens kunne have en væsentlig part i, ikke bliver systematiseret med nogle metodiske værktøjer. Derfor er emneteorien ikke tilstrækkelig som BDI-redskab til at skabe det fundament, hvorudfra man kan selektere mellem erkendelsespotentialer og fælde kvalitative domme. Man kan ikke umiddelbart operationalisere ud fra Hjørlands emneteorien. Det kan godt være, at essayet er en dokumenttype, der understøtter tanken om metodisk kollektivism/pluralisme, men det må kunne præciseres hvordan.

”Efter vor opfattelse eksisterer der endnu ikke en publikation, der nogenlunde tilfredsstillende redegør alment for dokumenttypologien ud fra den teoretiske referenceramme, vi her strukturerer, d.v.s. ser de faglige dokumenttyper som udviklet i relation til særlige kommunikationsopgaver i fag...”⁵⁷.

Essayet rummer vigtige, underbelyste egenskaber, der er efterspørgselsværdige i en Hjørland-konception, der forfægter metodisk kollektivism indenfor domæner. Domæneanalysen må blot suppleres, for:

”Domæneanalysen kan også blive så instrumentel og fordybet i et fag, at den snarest bidrager til at cementere og konservere faget som fag og til at fastlåse synet på dets formidlingspotentialer, for så vidt disse netop består i at man går på tværs.”⁵⁸.

Niels D. Lund kritiserer her domæneanalysen og peger på, at den faglige vidensorganisering er ved at udvikle sig i forskellige teoretiske retninger. Hans pointe er, at videnssociologien og andre studier må krydse mellem domænerne, som atypiske faglitterære publikationer i stigende grad vidner om er nødvendigt. Spørgsmålet er følgende, hvilket teoretisk fundament, der kan foretage en sådan ”cross-over” manøvre, så det sikres, at BDI-området ikke stagnerer med sine egne forhåndenværende arbejdsredskaber som informationsvidenskab?

Hvordan essayet kan medvirke til at leve op til disse fordringer, vil den teoretiske iagttagelsesteori hos Niklas Luhmann prøve at indkredse. Her transcenderes det ”snævre” domænebegreb, som Hjørland iagttager ud fra, og muligheden for at operationalisere uden at instrumentalisere opstår.

⁵⁷ Hjørland, Birger. (1993), s. 165 .

⁵⁸ Lund, Niels D. (2001).

8. Essayets iagttagelsespotentialer - en metalitterær (ud)fordring

Det nye i biblioteks- og informationsvidenskaben er, at:

”...se på funktioner, brugergrupperne og formidlingssammenhængene, rubricere kvalitets- og vurderingsnormer og se på de kvalitetsvurderende institutioner og processer.”⁵⁹.

Netop det *funktionalistiske* har Luhmann blik for. Ikke forstået som det, essayet skal reduceres til, men som noget, der er værdifuldt og bør undersøges nærmere i forhold til det systemiske, som er et centralt ord i hans terminologi. Mads Rosendahl Thomsen opruller lidt af Luhmanns syn på essayet i ”Essay og system”⁶⁰.

8.1 Det essayistiske i ”modsætning” til det systemiske

Genkendelig er her den sondring, der fører helt tilbage til Montaigne, og som atter melder sig i skellet mellem skøn-/faglitteratur, fiktion og ikke-fiktion. En polarisering, som også stiller essayet overfor systemet, men som Niklas Luhmann forsøger at tilbagevise som værende en misforståelse, ofte af filosoffer benævnt som ”arven fra Descartes”, hvor subjekt/objekt adskilles ved at iagttageren stiller sig ”uden for” verden og iagttager sin genstand. En tradition, der har domineret i århundreder, og som nu udfordres af mere komplekse tankebaner. I denne kontekst af Luhmann.

Rosendahl Thomsen fremstiller det essayistiske engagement hos Luhmann. Ud fra hans læsning af Luhmann, indledes der med populær anekdoten - det *hierarkiserede* system overfor det *centrumløse* essay. Systemet udgør viljen til *helhed*, hvor essayet har sansen for detalje. Essayistik er frihed og bevægelighed, systemet er tvang og stivhed. Rosendahl Thomsen dementerer her denne klassiske forenkling, der kun tjener som et studie i rigoristisk polaritet. Det gøres nemlig klart, at man *ikke* skal afvise, at essayets undersøgelse af begreber kan have *ambitioner* om at *bidrage* til en større konstruktion, af systemisk tilsnit. Niklas Luhmann udkaster en mulig provokation af opfattelsen af essayet, som det der skaber helhed af monadisk og ureducerbar karakter. Ifølge Luhmann er der nemlig ligheder mellem et system og et essay. Essayet er på den ene side en form, der kan bruges til at afprøve enkeltdele i teorien, for ganske enkelt at se, om den holder vand. På den anden side er essayet en ”forleghedsform”, der implicit fordrer, at de udviklede begreber kan indarbejdes i teorisammenhænge, om end disse måske kun er kontingente og hypotetiske. Spørgsmålet er nu, om essayet er nok i sig selv - eller om det må anskues på baggrund af noget større? Et enten-eller svar er her patetisk, hvilket medfører, at Luhmann tænker problematikken som et forhold mellem *redundans* og *variation*. Essayet må bygge sine egne forudsætninger op ved at indføre

⁵⁹ Lund, Niels D. (2001).

⁶⁰ Rosendahl Thomsen, Mads. (1998).

distinktioner og iagttagelser, som gives værdi. Essayet må være *selvreferentielt* ⁶¹. Essayet bygger ikke op til en konklusion, dets problem/opgave er at lave:

”...en ikke-slutning, der er prægnant uden at *reducere* alt det forgående til forstudier for konklusionens *essens*.” ⁶².

Luhmanns egne arbejder har da også noget essayistisk over sig. Han skelner ikke skarpt mellem essayistik og den videnskabelige artikel, men viser, at sproget paradoksalt nok er fokuseret på ”ting”. Modsat pointerer han, at det mest interessante består i at tale om *relationer, meninger, begivenheder* osv., ikke-ting altså ⁶³. Det er hans hovedsag at vise, at talen om essayets *genstand* er en fælde, da verden ikke er en samling af ting, snarere betingelsen for, at vi kan skelne, bruge distinktioner eller slet og ret *iagttage*. Og hvad iagttager essayet da?

Luhmanns iagttagelsesteori baserer sig på det dogme, at forestillingen om verden er det blinde punkt, som må være til stede ved enhver observation. Forholdet mellem essayet og Luhmanns systemteori består i at komme hinsides substantielle forklaringer af typen: ”hvad er et essay”, fordi sproget løber i denne fælde, nærmest pr. automatik. Han vil i stedet plædere for *relationelle* og *funktionelle* begreber. Essayet skal interagere, så der skabes forståelse for det tidslige og relationelle ved verden og vores omgang med den.

8.2 Iagttagelsen af essayet og BDI-domænet

Som allerede nævnt i afsnit 3 består det forvirrende i, at essayet kan findes under alle hovedgrupper, som et fags vedhæng i form af betegnelsen ”samlede skrifter”. Men det kan også findes under 04.1 og 04.6, hvor der er decideret ”essaytræf”. Mere forvirrende er det, hvis man har den viden i baghovedet, at essays udgives som *samlinger*, det vil f.eks. sige, at en samling kan indeholde 10 essays/enkeltessays. Det er det, der ligger til grund for essayets hyperkomplekse potentialer, som er til stede, fordi essayet kan handle om flere emner *på en gang*. Derfor er Luhmanns iagttagelsesteori blevet konsulteret med henblik på at tematisere, hvorledes man kan se på essayet, så bibliotekaren på den ene side har noget at forholde sig *til*, og på den anden side noget at forholde sig *ud fra*.

Ved iagttagelse forstår Luhmann som bekendt ”betegnelse ved hjælp af en skelnen”. Man betegner noget og dermed iagttager noget, ved at man skelner dette fra noget andet. En kvinde betegnes ”kvinde” ved ikke at være en mand, banalt sagt. Man iagttager derved, at man betegner noget indenfor rammerne af en skelnen. Pointen er, at en hvilken som helst iagttagelse er blind på *et* punkt. Nemlig det punkt, hvorudfra iagttagelsen iagttager, som det akkurat er vist med klassifikationen.

⁶¹ Her er Luhmann på decideret kollisionskurs med blandt andre Borup Jensen, der fastholder den historiske optik. Luhmann påstår modsat, at essayet *ikke* kan forlade sig på en tradition.

⁶² Rosendahl Thomsen, Mads. (1998), s. 140.

⁶³ For en dybereliggende diskussion om essayets *genstand*, se Markussen, Bjarne. (1998), hvor to af de mest markante teoretikere, Adorno og Aadlands teorier om essayets ontologiske problemstillinger m.m. drøftes.

”Iagttageren benytter en forskel, som han imidlertid ikke betegner ved hjælp af denne forskel; dermed kan han ikke selv iagttage denne forskel (...) Iagttagelse af iagttagelse, dvs. iagttagelse af anden orden er ligeledes iagttagelse og er derfor ligeledes bundet til en blind plet. Men i modsætning til iagttageren af første orden kan iagttageren af anden orden iagttage relativiteten i sine egne iagttagelsesoperationer. Han kan se, at han ikke kan se, hvad han ikke kan se.”⁶⁴

Hvorfor i grunden iagttage? Fordi man er blind desværre, derved at man ikke ser alt, ved alt, kan alt osv. Fordi at i BDI-optikken iagttager man på én måde, vores domæne/system har sit begrebsapparat, rutiner, iagttagelsesformer osv. Hos Luhmann er det jo *systemer*, der iagttager (og kommunikerer), ikke mennesker som sådan. Det lyder lidt kryptisk, for selvfølgelig iagttager bibliotekaren, men med bibliotekssystemets blik, der i Luhmanns optik samtidig må iagttage sig selv. Men det kan det ikke umiddelbart, derfor må der fremmediagttagelse til, for at kunne selviagttage sin egen praksis.

Min procedure er derfor den, at først iagttages hvorledes essayet *kommunikerer*, dernæst eksemplificeres med kunst som ”emne”, hvor de erkendelsesmæssige og iagttagelsesmæssige potentialer bliver udvidet med videns- og læringspotentialer. ”Emnet” vil blive iagttaget med BDI-briller, men således at iagttagelsen *overskrider* nuværende iagttagelse af essayet, som der fra begyndelsen er blevet redegjort for, med iagttagelsen af, at ”noget er utilstrækkeligt” ved klassifikation, opstilling m.m. Der er med andre ord tale om en iagttagelse, som BDI-iagttagelse, der har sin egen selviagttagelse med i spil.

Indirekte tales der altså nu om kommunikation som *selektion*, ”det klassifikationen ser”, der samtidig er den forskelssættende betegnelse, som gør blikket for iagttagelsen blind. Luhmanns systemteori, som her lægges hen over essayet, forsøger at reducere samfundskompleksiteten, med den paradoksale konsekvens til følge, at der skabes større kompleksitet og mere risiko for forenkling, fordi verden jo ikke bliver mindre kompliceret ved, at vi konstruerer en forenkling om verden. Forenkling er dog nødvendig for overhovedet at kunne *orientere* sig, ville Luhmann nok påstå. For at kommunikation overhovedet kan tænkes muligt. I hans teori bliver det til binære selektioner, som uddifferentierede systemer orienterer og iagttager efter (bilag 4). Eksempelvis er den binære kode for kunst sublim/ikke-sublim eller skønhed/ikke-skønhed. Ud over at et hvert system rummer en binær kode, kan det iagttages ud fra sin *funktion, ydelse og refleksion*. Reduktion ved selektionen af en binær kode giver operationsduelighed, men også blindhed, for man kan altid iagttage ud fra andre koder. Fidusen er, at et system ikke ser, hvad det ikke ser, fordi det har valgt et given kode, men det kan de andre systemer til gengæld se osv. På den måde står en reduktion ikke alene. Hvordan kan man så iagttage BDI-området? Som polycentrisk, funktionelt uddifferentieret system, og essayet er et glimrende eksempel herpå, og redskab i denne iagttagelse. Det står i et forhold til systemer, det er både et metaparadigmatisk kommunikativt værktøj og i sig selv et uddifferentieret system, som man kan iagttage, vel at mærke med bevidstheden om at:

⁶⁴ Kneer, Georg; Nassehi, Armin. (1997), s. 113-114.

”Enhver iagttagelse er en kontingent konstruktion, altså en konstruktion, der også kunne have set anderledes ud, hvis forskellen var valgt anderledes.”⁶⁵

Det er således pointen, at essayet ikke ”bare” selekterer blindt ud fra eget system og omverden, men gør det med henblik på at *gøre en forskel*. Det ligger i essayets ”natur”. Hermed nærmer vi os Munch-Petersens fordring om et ”originalt” bidrag. Det er jo altid en selektion *af* noget, der allerede er. Just derfor er det et essay, kunne man lakonisk antyde. Det betyder, at essayet altid er selv- og fremmediagttagelse på samme tid. Det iagttager sin egen selektion, reflekterer over den og tillige den skrivende proces. Essayet er altid en 2. ordens iagttagelse⁶⁶, fordi det på forhånd tager sit udgangspunkt i et funktionelt uddifferentieret system/domæne. Som et videnskabeligt essay om psykologiens genstandsområde (se note 51, s. 22), ville gøre det. Men, og her kommer suppleringen til Hjørlands domæneteorier, essayet skriver sig også *ud over* dette, ved at iagttage den omverden (af systemer), der gøres til genstand i og for essayet. Det ”behøver” ikke systemets blinde plet, men skriver på at komme ud af den. Essayet er blind kommunikation, der samtidig tematiserer blindheden. Med andre ord, essayet er selvreferentielt, et forhold, der forholder sig til sig selv i dets forholden sig til (om)verden.

Netop fordi der hersker permanent og konstant uenighed i og med, at samfundet er hyperkomplekst (som Qvortrup definerer som kompleksitet af anden orden, hvilket betyder, at kompleksiteten henviser *til sig selv*) må kompleksiteten tematiseres, og ikke bare ”lades i stikken”. Essayet tager dette ansvar på sig, dels ud fra sin traditionshorisont og sin insisteren på at interagere, ved at være åbent for *dialog*. Derfor vil og kan det noget mere, fordi det ikke erklærer med dogmatisk røst, ”jeg vil forandre verden med min teori”. At det ikke vil noget specifikt, gør, at det kan bruges både specifikt og generelt, som brobygger mellem erkendelsesinteresser og kommunikationsformer, fagkulturer og arbejdsdelinger indenfor vidensdomæner.

⁶⁵ Kneer, Georg; Nassehi, Armin. (1997), s. 107.

⁶⁶ For en mere skematisk fremstilling, af hvordan selektionsprocessen tager sig ud, se bilag 5.

8.2.1 ESSAYETS EGENIAGTTAGELSE

Man kan i sig selv iagttage essayet på mange forskellige måder. Bjarne Markussen opregner i sin artikel nogle bud ⁶⁷:

a) Socialhistorisk	Essayet som renæssanceprodukt
b) Stilhistorisk	Essayet som sprængning af antikkens stilsystem
c) Udarbejde en topik	Essayet som en dialogisk, processuel og kritisk form
d) Filosofisk	Essayet som en særlig forståelsesform

Men det er kun en iagttagelsesoptik. En anden mulighed kunne, med Luhmann i tankerne, se således ud:

a) BDI-genre/dokumenttype	Essayet som en blandt flere dokumenttyper indenfor BDI-området
b) Læringsværktøj til erhvervelse af kvalifikationer og kompetencer	Essayet som en metadokumenttype, der iagttager andre dokumenttyper indenfor BDI-området
c) Kreativt læringsværktøj	Essayet som fag- og domæneiagttager, hvor essayet åbner for tværfaglige iagttagelser
d) Kulturdannelsesmedium	Essayet som kulturdebattør, der samler de domæneinterne iagttagelser og åbner for dannelsen af den potentielle borger i kulturdemokratiet i dets hyperkomplekse udgave.

Man er i vanskeligheder her, for, som Markussen selv skriver om definitioner af essayet, så er essayets *overskridende* evne, det som gør det svært at forstå og genrebestemme essayet. Den sidste model er inspireret af Qvortrups læringsmodel, som der skal arbejdes videre med, idet Qvortrup skematiserer Luhmanns iagttagelsesteori. Men hvilken af disse iagttagelser er nu den vigtigste? Et svar kunne være, at det er den, der iagttager hyperkomplekst. En iagttagelse af essayet som en dokumenttype i BDI-verden, iagttager ikke essayets potentialer i forhold til dets eksistensberettigelse. I stedet for at sige, at essayets berettigelse ligger i, at det har en lang historie, så var det måske bedre at vise potentialerne *igennem* essayets traditionshistorie. Men i endnu højere grad i relation til et fremtidigt perspektiv. Hvilke potentialer kan essayet tilbyde i det hyperkomplekse samfund? - sådan kunne spørgsmålet lyde. Det giver modellen da også et bud på. Essayet kan forskellige ting i forskellige kontekster, og disse er alle lige værdifulde indenfor de enkelte kontekster. Men når essayet overskrider kontekster, som modellen viser, at det kan gøre, bliver essayet yderst smidigt og interagerer i samfundet på det hyperkompleksses vilkår. Dominansen kan relateres til *graden af evne til at håndtere kompleksitet*. Potentialerne, der i sig selv er komplekse, bliver først rigtig

⁶⁷ Markussen, Bjarne. (1998).

betydningsfulde, når de *spilles ud mod hinanden*. I sig selv er disse iagttagelser blinde for hinanden, og dermed kommer essayet ikke selv i gang med at iagttage.

8.2.2 ESSAYET SOM METAKOMMUNIKATION - ET EKSEMPEL

Emnet ”tid”, har flere potentialer, så meget ligger fast, men hvordan illustrere det? Lad os tage et eksempel på iagttagelsen af tid, som fagfaglige iagttagelser kunne præsentere det:

Fagdomæne	Iagttagelse af tid
Fysikken	Her iagttages tiden som noget, der har tilknytning til relativitetsteorien, til de naturvidenskabelige lovmæssigheder for universet osv.
Psykologien	Her fokuseres på, hvordan menneskets psykiske balance er influeret af dets tidsoplevelse og inddeling af tiden og handlinger i tiden, der søges struktureret med henblik på at tilvejebringe orden i tidsoplevelsen
Litteraturen	Her digtes eller fortælles i f.eks. myteform om tidens fader, Kronos, der æder sine egne børn, og dermed kædes tidsbegrebet sammen med noget eksistentielt og narrativt, eventuelt noget mytologisk.
Filosofien	Her spekuleres over tiden som et metafysisk begreb, som noget, der ligger a priori for mennesket, eller i øjeblikket, evt. f.eks. som subjektivt fænomen

Modellen er reduktiv, og på ingen måde et endegyldigt billede på realiteterne. Men den tegner præcist, som illustrativt eksempel, den logik, hvori et klassifikationssystem ville præsentere tidsbegrebet.

Pointen er nu, at essayet kan samle disse fagdomæners iagttagelser, spille dem ud mod hinanden, vise ligheder og forskelle og måske endda transcendere disse. F.eks. kunne man tænke sig, at fysikeren ved at læse/bidrage med at skrive et essay, der rummer andre tidsiagttagelser end lige fysikkens, kommer til at nuancere sit syn herpå, og hermed indtræder den potentielle *dannelse*. Fysikeren er herved blottet for sin omverden, stiller sine iagttagelser til skue, på lige vilkår med fremmediagttagelser.

Man skaber en treleddet iagttagelse, der tvinger blikket mod indad. Det ser således ud på Luhmannsk - og i Qvortrups skematiske udlægning:

Iagttagelsesformer	Samfundsaspekter	Kompetenceformer
Selviagttagelse	Hyperkompleksitet	Refleksionskompetence
Fremmediagttagelse	Polycentrisme	Relationskompetence
Iagttagelsesiagttagelse	Bounded rationality	Meningskompetence

Essayet giver kulturdebattøren, som videnskabsmanden nu er blevet til, mulighed for at danne en mening, der transcenderer det systeminterne. Det gælder også for essayets egen iagttagelse. Her er det ikke kun et opgør mellem Montaigne og Bacon, der er på spil, eller forskellige definitioner, der kan iagttages. Det handler om en reflektiv genre, der giver relationskompetence og dermed meningskompetence. Man mener altså først noget, når man har iagttaget sine egne meninger og i videre forstand bliver i stand til at iagttage de fællesværdier, som et hvilket som helst kollektiv normalt er blinde overfor. Man kan iagttage sociale systemers selektionsgrundlag, og det binder rationaliteten sammen, den er "bounded rationality", som Qvortrup kalder den. Begrænset til at se muligheder og ikke endegyldige løsninger, hvilket er paradoksalt i Luhmannsk forstand. Essayet kan iagttage med et polycentrisk blik, men er stadig bundet af relationer, for at kunne skabe mening.

Vi har nu iagttaget essayets egeniagttagelse. Opgaven er nu at transformere hele tankegangen til et mere systematisk læringsperspektiv.

8.3 Essayet som vidensformidlings- og læringspotentiale

Måden essayet iagttager på, må kunne systematiseres yderligere. Det er selv sagt ikke alle essays, der rummer de samme potentialer, hvilket netop er årsagen til, at essayet her iagttages. Det handler om at køre de kvalitativt bedste essays i stilling, for enhver given kontekst, så videns- og læringsformernes skematik for essayet må gøres anvendelige i et operationelt BDI-perspektiv. Det er omstændighederne, dvs. 1-4 ordens læringsniveau, som vist i opgavens metodeafsnit, der afgør iagttagelsesblikket. Derfor må man eksemplificere og iagttage sig frem. Kunstessayet er her det blinde punkt.

8.3.1 EKSEMPEL KUNST

Lad os se på en samling kunstessays for at blive klogere på sagen. Henrik Wivels essaysamling er et eksempel på, at vi har flere emner (dvs. potentialer) på spil⁶⁸. Der er heri tydelige markeringer af kunstorienterede og litteraturorienterede essays. F.eks. essayet om Rembrandts selvportrætter, og om islændingsagaens menneskebillede. Pointen er, at der er *tydelige* "relationsangivelser" og *mindre tydelige* relationsangivelser i essaysamlingen. Titlen *Selviagttagelse* røber en del, men forvirrer måske ved sin vinkling. Klassifikationen viser da også, at der tale om kunstessays, der skal placeres under 70.4. Men hvad nu med Dorthe, som lige er startet på psykologistudiet, og skal skrive en opgave? Hun vil undersøge "noget med hvordan psykologen bliver god til at iagttage patientens symptomer"⁶⁹. Vil hun finde denne bog om iagttagelse af kunst, der tilfældigvis lige rummer en rekapitulering af Freuds analyse af Da Vinci's Mona Lisa? Det er alt andet end givet, da bogens placering ligger langt fra "de psykologiske hylder". Faktum er, at der kan iagttages mere end som så i disse

⁶⁸ Wivel, Henrik. (1999).

⁶⁹ Her konstrueres der en realistisk litteraturforespørgsel, der er noget "mudret", som det hedder.

essays. Så hvis vi har et essay, der blander flere etablerede domæners iagttagelser, må man som BDI-iagttagere være opmærksom herpå.⁷⁰

Der er brug for læringsmodeller, der muliggør tilegnelse af viden herom. F.eks. har Qvortrup med afsæt i forskellige kommunikationsteoretikere, og Luhmann med sin iagttagelsesteori, lanceret et muligt værktøj, der i denne forbindelse kunne bruges til at *analysere* essayets potentialer, gøre det mindre ”uendeligt” og mere pragmatisk og funktionelt. Modellen kan muligvis gøre det mere håndgribeligt for en bibliotekar at iagttage essays kreativt og med henblik på den bedst mulige organisering og formidling. Modellen ville også give adgang til den dannelse, der er tabu i den nuværende BDI-forskning. Dannelsen ville blive forbundet med hyperkomplekse vilkår⁷¹.

I praksis ser den videns- og læringsmodel, der implicerer almen dannelse og indblik i nye erkendelser, rækkende ud over enkeltdomæner, således ud⁷²:

Videns-former	Stimulerings-former	Resultat-former	Færdigheds-former	Outputeffekter
1. ordens viden	Direkte lærings stimulering	Kvalifikationer	Faktuel viden	Proportional effekt
2. ordens viden	Appropriation	Kompetencer	Refleksivitet	Eksponentiel effekt
3. ordens viden	Produktion	Kreativitet	Metarefleksivitet	Kvantespring
4. ordens viden	Social evolution	Kultur	Almen dannelse	Paradigmeskift

”Begrebssystemet kan bruges som udgangspunkt for en mere systematisk beskrivelse af undervisningsprocesser og -systemer, læringsprocesser og -systemer og færdighedskategorier i et hyperkomplekst samfund.”⁷³

Modellen er på mange måder anvendelig til essayets tematisering og rummer værdifuldt gods til eftertanke. *Denne opgaves hovedpointe er derfor at spørge til, om ikke essayet som dokumenttype i høj grad kan understøtte denne videns- og læringsmodel?*

Hvis man, ud fra BDI-iagttagelsesvinklen, nu overfører tankegangen på essayets læringspotentialer, for at se på hvordan man lærer om og af essayet, kunne det i omskrevet form se således ud - eksemplet er stadig kunst:

⁷⁰ Det er man også med anvendelsen af biplaceringer, men det gælder langt fra altid for essayet, der enten ryger i ”den store rodekasse” (04.1) eller i domænets ”rodekasse” (f.eks. 13.04 blandede skrifter om psykologi), eller et helt tredje sted.

⁷¹ Ved dannelse forstås der først og fremmest den udviklede evne til at være *opmærksom*, som Knud Hansen skriver i Hansen, Knud. (1995).

⁷² Qvortrup, Lars. (2001b), s. 107.

⁷³ Ibid, s. 106- : Qvortrup uddyber heri modellen grundigt, så her nøjes med at eksemplificere ud fra modellen. Læg desuden mærke til, at modellen kommenteres i metoden.

8.3.1.1 Læring ved 1. ordens iagttagelse

En 1. ordens viden ville bestå i at have iagttaget essayet som genre og dokumenttype, der giver fagkvalificerende viden. Her stimulerer essayet direkte, ved at give konkret viden af faktisk karakter. Man vil her have genrebestemt et givent essay og indskrevet det i klassifikationssystemerne/informationssystemerne, efter de bedst mulige indførselsprincipper/ordningsprincipper. Disse kunne iagttage essayet alfabetisk (efter forfatter og emne), kronologisk (efter periode og periodestil), geografisk (essays efter forskellige lande), tematisk (efter f.eks. tema - som "portrætter", "landskaber", "stilleben") eller efter genretypologi (f.eks. det litterære essay, det kulturkritiske essay, det videnskabelige/områdeorienterede essay, det politiske, kulturjournalistiske essay, m.m.) osv. Man ville altså have mange muligheder for læring her, men der vil hele tiden blive skabt en praktisk læring, der foreskriver kvalifikationen "genreklassifikation i det pågældende system, klassifikationssystemet. Systemet er her differentieret i forskellige potentialeklassificeringer "emneordsordnet", "alfabetisk" etc. Men disse er ikke konfronteret og sat i spil over for hinanden. Man iagttager blot, at man kan indordne essayet som genre efter forskellige potentialer. Et eksempel kunne være en systematisk inddeling af essays efter temaet "ismer". Det ville på 1. ordens niveau give viden om denne pågældende isme, iagttage formen, stilen, dens repræsentanter, ismens kunstværker, teori og metodiske antagelser osv. Begrænsningen ligger i, at man her "kun" lærer om en isme (f.eks. "x...- essays om modernisme") men ikke indløser de dannelsepotentialer, som Qvortrup ser dem.. Man er rustet i sin faglighed derimod, derved, at man har akkumuleret kvalifikationer i form af viden om en konkret isme.

8.3.1.2 Læring ved 2. ordens iagttagelse

Her stiger kompleksitetsgraden en anelse. En 2. ordens iagttagelse vil kunne betyde, at man kan anordne essayets, dvs. genre og/eller det specifikke essays *erkendelsepotentialer* som *metalitteratur*. F.eks. i en "isme blandt isme(r) - essaysamling". Her ville man finde metaessayet, der agerer *forskelsætter*, ved at vise forskellige ismer, og dermed indbyrdes forskelle. Her er dokumenttypen typologiseret efter sin egen fremmediagttagelses iagttagelse. Essaysamlingen iagttager forskellige ismer, der lukker op for kompetencer. Man kan således finde ideer til læring på tværs af disse ismer, ved at man er kompetent til at iagttage forskelle og dermed også kvalitative forskelle. Da essayet altid er en 2.ordens iagttagelse, iagttager det her sin selektion af potentialer, eller på Luhmannsk, det iagttager kunstområdets appropriation, på 2. ordens niveau, som den ovenstående vidensmodel viser. Læring ved 2.ordens essay er evnen til at reflektere over den - i dette tilfælde - fagfaglige produktion af ismer. Med flere ismer i luften kan *forskellene betegnes*. Her er vi altså på *domæneinternt* niveau, hvor ismerne assimileres, hvilket er kompetencegivende, da man ser, at de har forskellige potentialer. Men disse potentialer, indeholdt i de forskellige ismer, er begrænset ved at blive iagttaget i forhold til kunstområdets overordnede selviagttagelse. Det er den, der fremgår af bilag 4. Det er områdets egne værdi- og kvalitetskriterier, der her iagttages. Den BDI-faglige iagttagelse er her, at bibliotekaren strukturerer temaet "isme" med andre "ismer", som så fremstår som forskelle, der kan iagttages ved en søgning herpå.

8.3.1.3 Læring ved 3. ordens iagttagelse

Nu nærmer man sig den hyperkomplekse læring ved 3.ordens læringsniveau. Essayet om ismen ”modernisme” på 1. ordens niveau, der på 2. ordens niveau blev klassificeret og indekseret sammen med essays om ismer, akkomoderes her, dvs. tilpasses andre, evt. beslægtede domæner, og man lærer at iagttage andre paradigmers erkendelser. Således kunne litteraturens tilsvarende begreb om modernisme fint være af interesse for bibliotekarens iagttagelsespost. Her stykkes domænerelaterede iagttagelser sammen. Et isme-essay er her ”koblet til samfundet”, via andre domæner og paradigmer. I dette eksempel er kunst og litteratur altså blevet iagttaget med hjælp fra læringsmodellens kreative 3. ordens niveau. Man lærer her, at ismer er mange ting, at der er interne forskelle mellem kunst-ismer, men også at der er relationer og forskelle i forhold til litteraturens iagttagelser, som bibliotekaren så synliggør ved at klassificere og indeksere herefter. På dette niveau kan der tænkes yderst kreativt. En essaysamling kunne indeholde essays om teknologi og kunst, relaterede videnskabelige teorier, der kunne have indvirkning på kunstparadigmet, som semiotiske, dekonstruktivistiske teoridannelser m.v. Eller hvad med naturvidenskabens viden om øjets funktion og iagttagelse m.m., og de konsekvenser det kan have for ikonografisk analyse og fortolkning af et billede? En 3. ordens iagttagelse ville altså skabe rum for *formidlingskreativitet*. I et formidlingsperspektiv ville bibliotekaren skulle pege på essayets potentialer i en fremmed kontekst, nemlig de tilstødende domæners fremmediagttagelser, som det beskedne skema med tidsbegrebet (s. 32), forsøgte at eksemplificere. I forlængelse af 2. ordens niveauet kobles essayet i sin bestemmelse til erkendelses/læringspotentialer *uden for* det snævre kunstdomæne. Her bindes domæner sammen i gensidig dialog og konfrontation.

8.3.1.4 Læring ved 4. ordens iagttagelse

Den læring, der byder sig til ved en iagttagelse på 4.ordens niveau, er i overensstemmelse med det teoretiske billede på samfundet, som Qvortrup kalder hyperkomplekst. Det er her, der ligger de helt store gevinster for en betragtning af essayet som et læringsmedium, der tilbyder sine potentialer for at gå i dialog på alle læringsniveauer. Ismerne har her mulighed for at blive justeret i forhold til andre paradigmer, og nye paradigmeskrift kan opstå fordi paradigmerne ”rækkevidde” bliver konfronteret med virkeligheden. Det er her alle domænerelaterede teorier og metoder, kommer for dagen, og det kan bevirke, at *den almene dannelse* og den sociale ”evolution” kan indtræde, som Qvortrup kalder dem. Et essay, der på 4. ordens niveau tager skridtet fuldt ud og skriver om ismen i forhold til kulturen og samfundet, peger på træk i ismer, der rækker ud i den kulturelle offentlighed og skaber debat. Essayet iagttager, hvad ismen/ismer betyder/kan bidrage med for mennesker i kulturen, på lige fod med andre vidensparadigmer. Her kan essayet åbne ud over de interne videnskabelige ”dagsordner”, som i forenklet form udgør samfundet, og som ligeledes kan iagttages i bilag 4. Mere specifikt knyttes an til *essayets dannelsespotentialer*. Her kan BDI-blikket og opgaven bestå i synliggørelse af essayets potentiale *som* metalitteratur (af 1.-4. orden), dvs. gøre opmærksom på, at essayet kan figurere på alle 4 niveauer, og derfor bør integreres i fagkulturens teoridebatter og metodedannelser, for at skabe åbenhed og sikre, at uddifferentierede systemer kædes sammen i stedet for at ”konkurrere i blindhed”. Herved indløser essayet sin institutionelle fordring, dvs. essayet kan her åbne for dannelse, dvs. parathed til samfundsmæssig iagttagelse og selviagttagelse. Samtidig er det her, essayet iagttager med blikket for polycentrisme - at verden ses fra en position (den blinde iagttagelse) og at andre positioner vil give andre potentielle ”erkendelser”.

Dermed transformeres bibliotekaren til kulturformidler/-danner og biblioteket bliver til kulturinstitution. Det sker som nævnt ved, at bibliotekaren selekterer de essays ud, som honorerer læringsmodellens ”dialektik” for tilegnelse af viden på den ene side og dannelse og kulturel oplysning på den anden side. Brugeren har mulighed for at blive potentiel borger, der har mulighed for selviagttagelse gennem fremmediagttagelse, ved at kunne iagttage de forskellige fagdomæner/-kulturers optikker om et givent emne - f.eks. kunst eller tid, og derigennem iagttage, at man kan se på dette begreb fra mange positioner. Endelig kan vedkommende iagttage, at det bl.a. er en dokumenttype som essayet, der gør dette muligt. Herved lærer den potentielle borger at kommunikere, og jo flere iagttagelser brugeren gør sig på tværs af de fire læringsniveauer (1.-4. ordens læringsniveau), jo flere potentialer er der tilvejebragt i en interkommunikativ læringsproces. Det interessante er vel at mærke, at det ikke kun gælder for emnet kunst, eller et tema/begreb som tid, men for alle verdens emner, som vi med Hjørland forstår dem. Essayet kan iagttage alle differentierede systemer ved altid at være en metaagttagelse om noget, der samtidig har sin egenagttagelse på spil. Det kan, som differentieret system i et læringsperspektiv, således åbne for demokratipotentialerne. Alle iagttagelser bliver sat på spil i essayet, hvis vi befinder os på 4. ordens niveau.

Måden det forgår på, og de resultater, der kommer ud af det, som jeg selv i det ovenstående har angivet i modellen over vidensformernes skematik, har Qvortrup ligeledes skematiseret. Jf. modellen, der fremgår af mit metodeafsnit.

Den læring, der her er tale om, er altså læring forstået som *det at lære at lære*. Essayet, med de karakteristika, der gennem opgaven er iagttaget og synliggjort, kan altså bidrage hertil, fordi det fint kan understøtte disse læringsniveauer.

9. En åbnende konklusion

Denne opgave har diskuteret problemstillinger i forbindelse med essayet. Det hele tyder på, at essayet er en oversat genre i bibliotekssammenhæng, hvilket sandsynligvis skyldes essayets diffuse og multifacetterede karakter, samt en udbredt berøringsangst overfor at definere essayets væsen og karakter. Det er fremgået, at essayet har et forholdsvis tydeligt traditionsspor, der vha. Luhmann og Qvortrups teori og metode kan bruges til at identificere de i essayet indeholdte potentialer for et læringsperspektiv. Læringspotentialer, der - først og fremmest for en BDI-betragtning - kan få relevans for en fremtidig formidlingsstrategi. Eksempelvis ved en formidling, der foretager en selektion på forhånd, ud fra de her anviste teoretiske overvejelser. Det væsentlige er imidlertid, at man som BDI-iagttagere (altså som bibliotekar) iagttager på den kvalitative bedste vis, der kan understøtte borgernes lærings-, erfarings- og oplevelsesprocesser. De rigide opdelinger af videnstilegnelse og subjektiv oplevelse må nuanceres. Man kan konkludere, at essayet kan understøtte denne nuancering, ved at opstille de modeller for læring og selvoplevelse/iagttagelse, der indtræder på variable niveauer. Af de uendelige potentialer, essayet knytter an til, for en BDI-faglig praksis, forbindes i essayet først og fremmest det oplevelsesmæssige med den subjektivt reflekterende og selvtematiserende dimension i essayet, det videnskabelige med emnebegrebets multipotentielle behandling.

Essayet, det kvalitativt gode essay, er i denne opgave så at sige læst bagfra. Igennem opgaven er essayets kompleksitet gradvist øget, til en erkendelse, der iagttager essayet mere differentieret end nuværende BDI-praksis lægger op til.

Hvis man stiller sig spørgsmålet om det kvalitative essay eksisterer, så er svaret ja. Men det modsatte er også tilfældet, så hvad gør man? Den model for læring og den teori om iagttagelse, som her er anvendt, understøttet af Hjørlands begreb om ”emner”, leder frem til, at man må droppe, eller i det mindste supplere den rigide sondring mellem skønlitteratur/faglitteratur, fiktion/nonfiktion og den gode/den dårlige litteratur. I stedet må man vise de potentialer, der rent faktisk kan iagttages. Samtidig må der jo være et medium, hvorigennem dette kan forgå, og her tilbyder det hyperkomplekse essay sig på linie med andre relevante dokumenttyper. Formålet er i sidste instans, for en BDI-iagttagelse og efterfølgende handling, at bidrage til at danne en given bruger til det demokrati, der udgør vores kultur, og essayets læringsmodel er *et bud på*, hvordan man kan understøtte dette, også i BDI-regi. Læringsmodellen suppleres hele tiden, i kraft af essayets egenart, af det oplevelsesorienterede, som indtil for bare få år siden var fy-fy i bibliotekarkredse, og dermed er der givet et bud på det, som Erland Munch-Petersen efterlyser. Tilbage bliver så at træffe en kvalitativ iagttagelse, og:

”Til dette formål har den amerikanske filosof Richard Rorty foreslået begrebet værdsættelse, som betegner den operation der knytter distinktionen god/dårlig til en given afgørelsesform - men som dog tilføjer, at selv om også denne distinktion kunne have været foretaget anderledes, kan værdsættelse ikke værdsættes.”⁷⁴

Det gode essay værdsætter i denne forstand den fremviste iagttagelses- og læringsmodel med de angivne ordensniveau-betragtninger, og hvis vi skal tænke i folkebiblioteksbaner, må de fire niveauer synliggøres, hvor det er muligt. Med indikationer af disses begrænsninger. Så fremmer man den kvalitative essayformidling. Anders Ørom har med sin model givet et realistisk bud på en metode, der kan siges at være relevant for formidling og iagttagelse på et folkebiblioteksniveau (se bilag 3), men essayet rummer som vist meget mere, og Hjørlands emneteorier kunne passende forbindes med essayet på et forskningsbaseret niveau. Det vigtigste er dog, at bibliotekerne holder op med at være blinde for essayets læringspotentialer, ved at vise velvilje til at synliggøre flere potentialer, end dem der fremstilles i nuværende praksis.

Netformidling vil måske være vejen frem. Her tænkes på mere ”præ-koordinerede” ressourceguides, hvor emneord er indekseret efter et realistisk udvalg, som man så formidler mere *offensivt*⁷⁵. Formidlingen over nettet er også for lemfældig, som Hans Jørn Nielsen bl.a. konstaterer⁷⁶, det samme gælder bibliotekernes egne søgesystemer, Artikelbasen især, kan let vække frustrationer. Held spiller mere med i søgninger her, end ønsket. Ikke mindst, hvis man er uerfaren bruger. Systemerne egner sig i øjeblikket ikke til at blive kaldt brugervenlige, som essaytematiseringen afslører med al tydelighed. Man må forsøge at udvikle ressourceguides, der samler emner for brugerne

⁷⁴ Qvortrup, Lars. (2001b), s. 123.

⁷⁵ Ordet er pointeret som nøgleord, som fra Vandborg, Lise. (2001), hvor fremtidens behov for formidling af litteratur er skitseret.

⁷⁶ Nielsen, Hans Jørn. (2001).

på en visuel mere forståelig måde, end en søgningsliste med f.eks. 208 forskellige poster uden indbyrdes relation gør det. Men derfor kan grundkatalogisering, klassifikation og indeksering vel godt stadig lægge til grund? Man må så stadig flakke rundt i bibliotekerne for at finde sine essays, men de vil uden tvivl blive formidlet mere brugervenligt, ved at blive struktureret efter en model, som skitseret i opgaven her. For det er ikke nok at kalde essayet for kulturlitteratur eller ”blandet litteratur”, vi skal se potentialerne *uddybet* heri. Al andet er udslag af reduktionisme (også uanset ressourcediskussioner). Morale: *slip potentialerne fri*. Det er i essayets beskedne ånd til slut at erklære, at der i denne opgave er *gjort et forsøg herpå*.

10. Litteratur

Arnoldi, Jakob. (1998). "Modernisering, social mobilitet og systemteori : en diskussion af Niklas Luhmanns systemteori". I: *Dansk Sociologi*. Årg. 9, nr. 2, s. 7-20.

Betænkning om bibliotekerne i informationssamfundet. (1997). Afgivet af Udvalget om Bibliotekerne i Informationssamfundet, UBIS. [Kbh.]: Kulturministeriet. 172 s.

Borup Jensen, Thorkild. (1999a). "Essayet er ikke for fastholdere". I: *Bogens Verden*. [online]. Nr. 5, 1999. [citeret 2002-05-10]. Tilgængelig på Internet: > URL: <http://www.kb.dk/guests/natl/db/bv/99/5/index3.htm>

Borup Jensen, Thorkild. (1999b). *At tænke uden styrthjelm og knæbeskyttere : om essayet som genre og det danske essay i det 20. århundrede*. [S.l.]: Dansk lærerforening. 312 s. *

Brandt-Pedersen, Finn. (1995). *Genre bogen : en fordybelse i genreforhold - med konsekvenser for danskfaget*. Kolding: Nøgleforlaget. 200 s. : ill.

Dahl, Per. (1998). "Essayet som genre". I: *Passage*, nr. 28/29, s. 119-123.

DK5 decimalklassedeling : Alfabetisk register. (2000). [Ballerup]: Dansk BiblioteksCenter. 375 s.

DK5 decimalklassedeling : Systematik. (1997). [Ballerup]: Dansk BiblioteksCenter. 312 s.

DK5 decimalklassedeling : Systematik: Rettelser og tilføjelser til 1997-udgaven. (2000). [Ballerup]: Dansk BiblioteksCenter. 38 s.

Engelien, Gerhard. (1976). *Klassifikation : idé og teori - principper og metoder : en begrebsafklaring*. Kbh.: Danmarks Biblioteksskole. 157 s. : ill. (Danmarks Biblioteksskoles skrifter ; nr. 12)

Friis-Hansen, Jens B. ... [et al.]. (1996). *Informationsordbogen : ordbog for informationshåndtering, bog og bibliotek*, 2. udgave, 1. oplag. Kbh. DANSK STANDARD. 149 s.

Greene-Gantzberg, V.; Mitchell, P. M.. (1997). *Den fjerde genre: essayet i Danmark*. [Kbh.]: C.A Reitzel. 112 s. : ill. *

Hansen, Knud. (1995). *Opmærksomhed : fem taler af fhv. Askovforstander Knud Hansen*. Hadsten: Mimer. 48 s.

Hjørland, Birger ... [et al.]. (1997a). *Faglitteratur, kvalitet vurdering og selektion: grundbog i materialevalg*. Bd. 1. 2. reviderede udgave. Danmarks Biblioteksskole og VALFRID. 282 s. (*Skrifter från VALFRID*, nr. 8).

Hjørland, Birger ... [et al.]. (1997b). *Faglitteratur, kvalitet vurdering og selektion: del II: materialevalgets domænespecifikke teori, metoder og forudsætninger*. Forarbejde til 2. udgave. Kbh.: Danmarks Biblioteksskole. 166 s.

Hjørland, Birger ... [et al.]. (1997c). *Faglitteraturens dokumenttyper*: i kommunikations-, - og videnskabsteoretisk belysning. -kategorier, -medier, -former, -genrer, -niveauer & kvaliteter. Bd. 1-2. 6. udgave. Danmarks Biblioteksskole og VALFRID. 510 s. : ill.

Hjørland, Birger. (1993). *Emnerepræsentation og informationssøgning* : bidrag til en teori på kundskabsteoretisk grundlag. Borås: VALFRID ; [Kbh.]. 258 s. (*Skrifter från VALFRID*, nr. 4).

Hjørland, Birger. (1995). *Informationsvidenskabelige grundbegreber*. [online]. Elektronisk udgave, baseret på 2. reviderede udgave, 1995. [Kbh.]: Danmarks Biblioteksskole. 386 s. [citeret 2002-05-10]. Tilgængelig på Internet: > URL: http://www.db.dk/dbi/euvm/hjorland_informationsvidenskabelige_20010801_1.htm

Holm, Birger Reker. (1999). *Litterære genrer* : analyse af epik, lyrik og drama. Rønne: Birgers Bøger. 127 s. : ill.

Jönsson, Bodil. (2001). *Tankekraft* : med ti nye tanker om tid. Kbh.: Rosinante. 142 s.

Jørgensen, John Chr.. (1999). "Individualisme og modernitet". I: *Spring*, nr. 14, s. 49-74.

Jørgensen, Mette. (1995). "Om kulturdebat og om essayet som debatform". I: *Bogens Verden*. [online]. Nr. 5, 1995. [citeret 2002-05-10]. Tilgængelig på Internet: > URL: <http://www.kb.dk/guests/natl/db/bv/bv-95/5-95/met.htm>

Kneer, Georg; Nassehi, Armin. (1997). *Niklas Luhmann*: introduktion til teorien om sociale systemer. Kbh.: Hans Reitzels Forlag. 211 s.

Lange, Per. [1957]. "Om essayets kunst". I: *Samlede essays*. Kbh.: Gyldendal, s. 147-152.

Livsanskuelse gennem tiderne : Renaissance II: Montaigne, Bacon. (1955). Redigeret af Aage Marcus med bistand af Bjørn Ochsner. Kbh.: Gyldendal. 189 s. (*Livsanskuelse gennem tiderne*; bd. 5).

Lund, Niels D. (1994). "Faglitteraturen - den oversete storebror i bogsystemet". I: *Biblioteksarbejde*, nr. 42, s. 5-16.

Lund, Niels D. (1996). "Faglitteratur - kulturlitteratur - skønlitteratur". I: *Bogens verden*. [online]. Nr. 6, 1996. [citeret 2002-05-10]. Tilgængelig på Internet: > URL: <http://www.kb.dk/guests/natl/db/bv/bv-96/6-96/ndlund.htm>

Lund, Niels D. (2001). "Litteraturformidlingens betingelser". I: *Biblioteksarbejde*, nr. 61, s. 7-23.

Markussen, Bjarne. (1998). "Essayet og ulykken". I: *Passage*, nr. 28/29, s.143-150.
Munch- Petersen, Erland. (1996). "Den faglitterære underholdningslitteratur". I: *Bogens Verden*. [online]. Nr. 5, 1996. [citeret 2002-05-10]. Tilgængelig på Internet: > URL: <http://www.kb.dk/guests/natl/db/bv/bv-96/5-96/erland.htm>

Musil, Robert. (1998). "Det hjælpeløse Europa: eller rejse ud i uendelige digressioner". I: *Passage*, nr. 28/29, s. 15-29.

Nielsen, Hans Jørn. (2001). "Dansk litteratur på nettet". I: *Bogens Verden*, årg. 83, nr. 6, s. 18-22.

Nielsen, Peter. (1998). "Essayet og kulturkritikken". I: *Passage*, nr. 28/29, s. 5-7.

Passage : tidsskrift for litteratur og kritik. Temanummer: *Det gode essay*, nr., 28/29, 1998. Århus: Århus Universitet, Institut for Litteraturhistorie. 180 s. : ill. *

Qvortrup, Lars. (2001a). *Det hyperkomplekse samfund*: 14 fortællinger om informationssamfundet. 2. udgave, 2. oplag. Kbh.: Gyldendal. 352 s.

Qvortrup, Lars. (2001b). *Det lærende samfund*: Hyperkompleksitet og viden. Kbh.: Gyldendal. 303 s.

Rosendahl Thomsen, Mads. (1998). "Essay og system". I: *Passage*, nr. 28/29, s. 139-142.

Rømhild, Lars Peter. (1986). *Slags*: om litterære arter, genrer, motiver. [Kbh.]: Gyldendal. 234 s.

Sandersen, Vibeke. (1977). *Essayet - filosofi og fiktion*. Kbh.: Gyldendal. 98 s. (*Faglig-pædagogiske småskrifter om dansk sprog* ; 6). *

Schanz, Hans Jørgen. (1992). "Fiktion og virkelighed". I: *Kritik*, årg. 25, nr. 98, s. 69-87.

Schmidt, Jofrid Karner. (1997). "Bibliotekaren som kulturformidler". I: *Bok og bibliotek*, nr. 7.

Thøisen, Michael. (2000). *Essayet som problem* : en studie i essayets tekstteoretiske implikationer. [online]. (Speciale ved Institut for dansk, Roskilde Universitetscenter). 102 s. Tilgængelig på Internet: > URL: <http://www.akademiskopgavebank.dk>. *

Vandborg, Lise. (2001). "Nye offensive formidlingsstrategier i bibliotekerne!". I: *Bibliotekspressen*, nr. 22, s. 650-652.

Wivel, Henrik. (1999). *Selviagttagelse*: Essays om kunst og digtning fra renæssancen til modernismen. Kbh.: Gyldendal. 303 s. ill.

Ørom, Anders. (1997). "Genrer indenfor fagmedier". I: *Biblioteksarbejde* 51/52, s. 7-30.

Ørom, Anders; Kjær, Bruno. (1991). "Forvandlingsbilleder og bibliotekskulturelle identiteter : refleksioner over og analyser af folkebibliotekernes indirekte formidling". I: *Biblioteksarbejde*, årg. 12, nr. 34, s. 33-43, 87.